

Economisch-Statistische Berichten

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT

18 AUGUSTUS 1971

56e JAARGANG

No. 2811

Goochelen met cijfers

Er zijn drie soorten waarheid: de eenvoudige waarheid, de zuivere waarheid en de statistiek (Prof. Dr. Rijken van Olst: *Inleiding tot de statistiek II*).

Een statistiek die goed verzameld is liegt niet. Dat neemt echter niet weg, dat ermee gelogen kan worden. Gelukkig wordt dit niet altijd bewust gedaan; de leugen kan ook een gevolg zijn van gebrek aan kennis.

Het vervelende hierbij is, dat statistieken weliswaar de waarheid spreken, maar zich lenen voor tal van interpretaties zonder te liegen. Voor elke mening is vaak wel een statistische fundering te vinden. Ik wil dit verduidelijken met behulp van het *Maandverslag arbeidsmarkt* van juli 1971.

In de eerste plaats geef ik hier de interpretatie van een economische zwartkijker.

Eind juli bedroeg de arbeidsreserve 57.738 mannen en vrouwen; 11.800 meer dan vorig jaar. Hierdoor steeg in één jaar de werkloosheid met 44%. De werkloosheid concentreerde zich in het Noorden en Zuiden van Nederland. Van de mannelijke werklozen behoorde 20% tot het handels- en kantoorpersoneel. Bij de vrouwen bedroeg dit percentage 27. De werkloosheid kwam in het Noorden vooral voor bij de jonge werknemers. In Groningen zat van de mannelijke werklozen 19% in de leeftijdsgroep van 19 t/m 24 jaar en in Friesland zelfs 24%. De openstaande vraag naar mannen nam in één jaar 21% af.

Degene die geen kwaad over onze economie wil horen, zal uit deze statistiek echter andere gegevens halen.

Eind juli was 1,4% van de mannelijke beroepsbevolking werkloos. De werkloosheid kwam weliswaar vooral in het Noorden en Zuiden van ons land voor, toch bleef in alle provincies de werkloosheid beneden de 2,5%, uitgezonderd Drenthe dat een mannelijk werkloosheidspercentage van 2,6 had. Het percentage werkloze vrouwen bedroeg voor het gehele land 1,1. De hoogste percentages hadden Groningen, Zeeland en Limburg: 1,6. Ondanks de werkloosheidspercentages was er toch nog een openstaande vraag naar mannen van 2,9% en naar vrouwen van 3,9%.

Ik hoop dat de verschillen in deze twee benaderingen duidelijk zijn overgekomen. De zwartkijker vindt dat het met de economie maar slecht gaat. Naast de inflatie begint nu ook al de werkloosheid zorgen te baren. Hij

kiest echter die cijfers die het best bij zijn pessimisme passen. Hierdoor geeft hij de voorkeur aan cijfers van de geregistreerde arbeidsreserve, die hoger zijn dan de werkloosheidscijfers omdat er ook de als werkzoekende geregistreerde werknemers op aanvullende werken of sociale werkvoorzieningsobjecten onder vallen. Het is opvallend dat er veel werkloos handels- en kantoorpersoneel is. Dit is in alle provincies zo, waarschijnlijk omdat dit personeel een groot aandeel in de beroepsbevolking heeft. Hetzelfde geldt voor de werkloze jongeren. Hun procentuele aandeel in de totale werkloosheid is ongeveer gelijk aan hun procentuele aandeel in de totale beroepsbevolking. Hoewel ik van dit aandeel per provincie geen cijfers heb, lijkt het er trouwens wel op, dat de jongerenwerkloosheid in Limburg relatief groot is; in ieder geval groter dan in het gehele land. Door alleen het Noorden te noemen, wordt het werkloosheidsprobleem hier benadrukt. Wil men een goed inzicht hebben in de werkloosheid van een bepaalde groep, dan moeten de werkloosheidscijfers gewogen worden met de omvang van die groep. De grote procentuele stijging van de werkloosheid wil ik afdoen met het volgende voorbeeld: Mijnheer X bleef, ondanks een loonsverhoging van 100%, straatarm.

Degene die geen kwaad over onze economie wilde horen, koos steeds de cijfers die het minst op de ernst van de werkloosheid wezen.

Door dit gegoochel met cijfers heb ik willen aangeven, dat men altijd voorzichtig moet zijn bij het vormen van een mening zonder zelf terdege kennis te nemen van de cijfers. Dit geldt op het moment o.a. voor de werkloosheid.

Om sociale redenen vind ik het beter om met de hogere cijfers over de arbeidsreserve te werken. Maar we moeten niet gaan overdrijven. Onze economie verkeert niet in een depressie, maar in een geringe teruggang met overbesteding. Angst voor toestanden als in de jaren dertig is bepaald niet nodig. De stijging van de werkloosheid duidt slechts op een geringere groei van onze economie dan we de laatste jaren gewend waren.

Wat deze stijging overigens wel aantoonst is, dat de werkloosheid zich vooral voordoet in de zwakke regio's, terwijl men in de Randstad om mensen zit te springen. De oorzaak hiervan is niet de te geringe arbeidsmobiliteit, maar een gebrek aan industriebeleid, dat vnl. aan gemeentebesturen wordt overgelaten, die zonder voldoende acht te slaan op de consequenties, hun gemeenten „in het landsbelang” willen laten groeien.

L. H.

Inhoud

Goochelen met cijfers	725
Drs. J. A. M. Heijke:	
The „duties of the sovereign” in de Europese Gemeenschap	726
Dr. F. Rogiers:	
Plan 1971-1975	727
Dr. M. van Hulten:	
Markerwaard van de kaart? ..	728
Mr. Dr. A. A. van Rhijn:	
Waarheen met onze industrial relations?	731
Drs. B. Kruijt:	
Regionale groeikrachtindicaties	735
Au courant	738
Boekennieuws	739
Mededelingen	740

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit

Redacteur-secretaris: L. Hoffman

Economisch-Statistische Berichten

Weekblad van de Stichting Het Nederlands
Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016;

kopij voor de redactie:

postbus 4224. Telefoon:

(010) 14 55 11, toestel 3701. Bij
adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 44,72 per jaar,
studenten f. 31,20, franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).

Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen
kunnen ingaan op elke gewenste datum,
maar slechts worden beëindigd per
ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope
NV, Rotterdam; Banque de Commerce,
Koninklijk plein 6, Brussel,
postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij
H.A.M. Roelants, Lange Haven 141,
Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

The „duties of the sovereign” in de Europese Gemeenschap

„According to the system of natural liberty, the sovereign has only three duties to attend to; three duties of great importance, indeed, but plain and intelligible to common understandings: first, the duty of protecting the society from the violence and invasion of other independent societies; secondly, the duty of protecting, as far as possible, every member of the society from the injustice or oppression of every other member of it, or the duty of establishing an exact administration of justice; and, thirdly, the duty of erecting and maintaining certain public works and certain public institutions which it can never be for the interest of any individual, or small number of individuals, to erect and maintain; because the profit could never repay the expense to any individual or small number of individuals, though it may frequently do much more than repay it to a great society”¹.

Iedereen zal na lezing van dit citaat beamen dat de huidige taakstelling van de overheid een veel ruimere inhoud heeft dan de „three duties of the sovereign” zoals in 1776 geformuleerd door Adam Smith. Tegenwoordig kan de overheid niet meer volstaan met de zorg voor de landsverdediging, de justitie en politie, en de openbare werken en instellingen. Onze economische orde is dan ook geen „system of natural liberty”. De overheid houdt zich thans actief bezig met tal van sectoren van de maatschappelijke voortbrenging en brengt op grote schaal een herverdeling der inkomens tot stand.

Hoe belangrijk thans de positie van de overheid is kan worden afgelezen uit de onderstaande tabel. Deze tabel betreft de verdeling van de overheidsuitgaven in de landen van de Europese Gemeenschap, excl. Luxemburg, over de verschillende functies van de overheid. De bedragen hebben betrekking op 1966 en zijn uitgedrukt in procenten van het BNP; tevens zijn de gemiddelde jaarlijkse stijgingspercentages van de bedragen, in de periode 1957-1966, opgenomen.

De overheidsuitgaven in de Europese Gemeenschap

	Duitsland %		Frankrijk %		Italië %		Nederland %		België %	
	BNP	groei per jaar	BNP	groei per jaar	BNP	groei per jaar	BNP	groei per jaar	BNP	groei per jaar
1. Algemeen bestuur	2,2	8,3	1,5	10,1	2,4	7,9	3,7	16,1	1,7	8,9
2. Justitie en politie	1,1	8,3	1,1	8,3	1,9	15,1	1,3	0,8	1,1	7,8
3. Landsverdediging	4,0	10,8	4,2	4,1	2,8	8,8	3,9	4,3	2,9	4,0
4. Betrekkingen met het buitenland	0,4	16,6	1,3	5,4	0,2	7,4	0,7	7,2	0,9	23,2
1-4. Uitgaven van collectieve aard	7,7	9,9	8,1	5,7	7,3	9,7	9,6	8,7	6,6	7,2
5. Vervoer en verkeer	3,0	11,9	3,3	11,1	2,8	10,4	4,4	10,5	4,9	11,2
6. Industrie, handel en ambacht	1,1	5,0	2,8	10,7	0,9	19,8	1,8	12,1	1,1	8,5
7. Landbouw en voedselvoorziening	1,6	5,4	1,3	12,5	1,6	9,6	1,6	5,1	0,9	17,7
5-7. Economisch beleid	5,7	8,3	7,4	11,2	5,3	11,2	7,8	9,4	6,9	11,4
8. Onderwijs, cultuur en erediensten	4,0	12,5	5,4	16,5	5,1	16,4	7,7	14,0	5,7	12,2
9. Sociale voorzieningen	14,1	10,2	15,1	12,9	14,0	14,5	15,4	14,1	13,3	10,9
10. Volksgezondheid	2,2	13,5	0,1	22,1	1,1	7,1	1,5	13,9	0,7	10,1
11. Woningbouw	1,4	4,8	1,8	13,7	0,4	7,8	3,6	9,4	0,4	9,7
12. Lasten voortvloeiende uit oorlog en rampen	3,0	3,8	1,0	1,6	1,1	4,6	0,1	-5,6	1,0	1,2
8-12. Cultureel en sociaal beleid	24,7	9,3	24,0	13,0	21,7	13,5	28,3	13,0	21,1	10,4
13. Diverse en niet-onderverdeelde uitgaven	2,0	10,4	1,4	8,8	2,5	7,8	0,8	-2,8	3,6	13,1
14. Totaal	40,1	39,3	40,9	10,7	36,8	11,8	46,5	10,8	38,2	10,2

Bron: EG: Ontwikkeling van de overheidsfinanciën in de lid-staten.

Het procentuele aandeel van de totale overheidsuitgaven in het BNP blijkt in Nederland veruit het hoogste te zijn (46,5%). In Italië is dit aandeel het laagst (36,8%), hoewel de groei der totale overheidsuitgaven hier het hoogst is (11,8% p.j.). Functies die in Nederland grotere offers vergen dan in de mede-lid-staten zijn: algemeen bestuur (tevens gekenmerkt door de sterkste groei); uitgaven van collectieve aard; uitgaven t.b.v. het economische beleid; onderwijs, cultuur en erediensten; woningbouw; uitgaven t.b.v. cultureel en sociaal beleid.

J. A. M. Heijke

¹ Adam Smith: „The Wealth of Nations”, Volume Two, blz. 180/181.

Plan 1971-1975

Het Bureau voor Economische Programmatie in België is dood; leve het Planbureau! (nieuw gecreëerd bij uitvoering van de wet van 15 juli 1970). Het Bureau voor Economische Programmatie heeft nog alle werkzaamheden uitgevoerd, leidend tot het Plan 1971-1975¹.

Zijn er meer dan formele veranderingen dan de overgang van programmatie naar planning? In principe wel. Inderdaad, hoewel bij de twee vorige programma's stilzwijgend aangevaard werd dat de overheid gebonden was, wordt thans uitdrukkelijk voorzien dat de doelstellingen van het Plan bindend zijn en dat de prioritaire overheidsinvesteringen (370 mrd. frank voor de periode) dwingend gerealiseerd moeten worden. Dit neemt niet weg dat er voldoende soepelheid bewaard moet worden. Teneinde de nodige aanpassingen, inzonderheid met betrekking tot de regionalisatie, mogelijk te maken kunnen door het jaarlijkse economische budget wijzigingen worden voorzien en alleszins moet in 1973 een algemene herziening plaatsvinden.

Het democratische karakter is eveneens sterker uitgesproken dan in de vorige programma's, omdat de medezeggenschap van de burgers wordt verzekerd door de permanente raadpleging van de sociale partners in de verschillende adviesorganen en de Gewestelijke Economische Raden; bovendien moet het Parlement zich nog uitspreken (in september?).

Een andere innovatie, in relatie met de expansiewetgeving, is het *contractuele* voor de ondernemingen die beroep doen op één of andere vorm van hulp van de overheid; bij contract zullen zij zich o.a. moeten verplichten de doelstellingen, die voor elke bedrijfstak zijn gekozen, te helpen realiseren.

De centrale doelstellingen zijn: 1. volledige werkgelegenheid; 2. meer welzijn; 3. meer solidariteit; 4. evenwichtige ontwikkeling van de gewesten.

Het objectief „meer welzijn” impliceert grotere bestaanszekerheid, betere huisvesting en kwaliteitsvolle collectieve uitrustingen. Daar waar het nationale inkomen met gemiddeld 9% zal toenemen, verwacht men een stijging van de uitkeringen van de sociale zekerheid met 11,5% per jaar; deze grotere ruimte moet toelaten de minstbedeelden beter te helpen. De betere huisvesting kan slechts worden bereikt bij een aanzienlijke opvoering van de produktiviteit in de bouwsector, het aanspreken van nieuwe financieringsvormen en voornamelijk een betere coördinatie bij de overheid. Bij de collectieve uitrustingen wordt prioriteit gegeven aan het onderwijs, de medische en de sociale uitrustingen, de cultuur en het personenvervoer.

De grotere solidariteit moet zich uitdrukken tegenover de minstbedeelden — en inzonderheid voor bejaarden, gehandicapten en vergeten groepen die een levensminimum gewaarborgd moeten krijgen — en tegenover de ontwikkelingslanden (overheidsbijdrage van 0,7% van het BNP in 1975).

De evenwichtige ontwikkeling van de gewesten is slechts mogelijk mits de Gewestelijke Economische Raden, bijgestaan door de Regionale Directie van het Planbureau, en steunend op de inventarissen van behoeften en middelen, opgemaakt door de Gewestelijke Ontwikkelingsmaatschappijen, realistische en verwezenlijkbare plannen opstellen. Deze moeten aanleu-

nen bij een structureel ontwikkelingsbeleid dat voldoende zorg opbrengt voor de bouw van een gunstige omgeving voor economische ontwikkeling. Het zal er op aankomen een consistent compromis te vinden tussen sociale, economische en orderingsbehoeften en de aanduiding van de in te zetten middelen en instrumenten. De Gewestelijke Economische Raden staan voor fundamentele keuzen, die niet gemakkelijk zullen gebeuren. Logischerwijze zouden door voldoende geografische concentratie en er op afgestemde ruimtelijke ordening de „external economies” gemaximaliseerd moeten worden.

De voorkeur zou moeten gaan naar de verdere uitbouw van vijf grote groepipolen om Antwerpen, Gent, Brussel, Luik en de conurbatie Mons-Charleroi. Limburg zou aanleunen bij de groepipool Antwerpen en anderdeels bij Aken en Nederlands Limburg; West-Vlaanderen heeft in feite twee secundaire groepipolen: Kortrijk en Brugge, die kunnen aanleunen bij Gent; Namen — secundair — bij Luik.

Omdat het opvallend is dat de industriële en tertiaire complementariteit binnen deze groepipolen zwak en onvoldoende is, moet een samenhangend industrieel beleid er voor zorgen dat een meer geïntegreerde ontwikkeling in en tussen de kernen zal plaatsvinden.

Met betrekking tot deze doelstellingen wordt van de overheid een samenhangend industrieel en tertiair

(Slot op blz. 734)

¹ De „Hoofdpijnen van het Plan 1971-1975” werden als wetsontwerp neergelegd bij de Kamer van Volksvertegenwoordigers op 29-6-70. Document 1034 met bijlagen; te verkrijgen bij het Ministerie van Economische Zaken, Brussel, Documentatiedienst. Prijs 150 · B.F., postgiro 263040.

Markerwaard van de kaart?

DR. M. VAN HULTEN*

Als ik het zaterdag-bijvoegsel van *NRC-Handelsblad* van 24 juli mag geloven moet de hoofdingenieur-directeur van de Dienst der Zuiderzeewerken, Ir. M. Klasema, gezegd hebben: „We kunnen niet meer stoppen”, toen hij de vraag te beantwoorden kreeg of niet eventueel van de drooglegging van de Markerwaard zou kunnen worden afgezien. Dit klinkt voor mij als een totaal nieuw geluid uit de mond van een waterstaatsingenieur, van een dienst immers, die juist faam verwierf door „alles te kunnen”. Een geluid dat daarom nader onderzoek behoeft ter beantwoording van de meer relevante vraag: wat zal het ons kosten en opbrengen als we nu besluiten de Markerwaard niet of niet in volle omvang droog te leggen?

Eerlijkheidshalve moet ik er wel bij vermelden, dat ook Ir. Klasema hier niet geheel aan voorbij gaat door te zeggen: „Als je de Markerwaard niet inpoldert, zul je een heleboel technische voorzieningen moeten treffen, die minstens zo kostbaar zullen zijn als de drooglegging volgens de huidige opzet”. Aannemend dat dit juist is, komt dan bij mij toch nog weer de vraag naar de „opbrengsten” op. Wat kan het ons schelen of de kosten minstens even hoog zijn als de opbrengsten bij niet-inpolderen hoger zijn? Een probleem hierbij is dat niet alle kosten en alle opbrengsten in geld zijn uit te drukken, waardoor het tegen elkaar afwegen van kosten en opbrengsten moeilijk geheel uit de sfeer van subjectieve oordelen is te houden.

Dienst der Zuiderzeewerken star of flexibel?

Allereerst dient het misverstand uit de wereld te worden geholpen dat de Dienst der Zuiderzeewerken (ZZW) een rijksdienst zou zijn die star vasthoudt aan de uitvoering van meer dan een generatie terug opgestelde plannen. Het is eigenlijk een groot wonder dat de grote lijnen van het plan tot gedeeltelijke inpoldering van de Zuiderzee nog steeds kunnen worden gevolgd. De nadruk moet daarbij vallen op „grote lijnen”. Op minder belangrijke punten zijn al tal van wijzigingen ingevoerd.

Nadat bij de aanleg van de Noordoostpolder was gebleken dat het „oude land” uitdroogde door het bemalen van de nieuwe polder werd besloten tussen de volgende polder, Flevoland, en de eveneens hoge kust van de Veluwe en het Gooi zogenaamde randmeren aan te leggen. Toen die er eenmaal kwamen, werd besloten buitendijkse stranden op te spuiten voor de recreatie (wat betreden van dijken — een doodzonde voor waterstaatsmensen — impliceerde). Tussen Oost-Flevoland en

de Noordoostpolder werd over het Ketelmeer een aanvankelijk niet voorziene brug gebouwd ter betere verbinding van het Noorden van het land met het centrum en het Westen van Nederland, waarvoor met name in de Noordoostpolder uitgebreide aanpassingen in verkaveling en wegenstructuur moeten geschieden.

Het geplande gebruik van de bodem verschoof in aanzienlijke mate van agrarisch (87% in Wieringermeer en Noordoostpolder tot 50% in Zuidelijk Flevoland) naar stedelijk (resp. 1 tot 18%) en recreatief (resp. 3 tot 25%). Kavelgrootten van boerderijen en daarmee het patroon van wegen en sloten verschoven met de ontwikkelingen in de landbouw. En ook nu nog, meest recent, wijzigen de plannen zich t.a.v. de Markerwaard door een steeds breder plannen van de westelijke randmeren tussen de Markerwaard en de Noordhollandse kust (nu al breder dan zelfs de Contactcommissie voor Natuur- en Landschapsbescherming vier jaar geleden eiste) en het serieus overwegen van de mogelijkheid, ondanks alle technische bezwaren, het eiland Marken in ieder geval aan de zuidkant, de mooiste kust als je erop afvaart, vrij te laten liggen aan het water.

Het is terecht dat ZZW niet zelf besluit tot een radicale verandering van de plannen met betrekking tot de Markerwaard, maar alleen tot technische en marginale aanpassingen. Als uitvoeringsorgaan hoort ZZW niet verder te gaan. Principiële veranderingen, zoals bijv. het niet of slechts zeer ten dele inpolderen van de Markerwaard, vereisen een beslissing van regering en parlement. Daar zal dus ook uiteindelijk deze discussie gevoerd moeten worden.

Waarom drooglegging van delen van de Zuiderzee?

Juist omdat de discussie over de Markerwaard zich momenteel toespitst op het onnut van nog meer landbouwgrond en de milieubezwaren tegen de tweede nationale luchthaven, is het goed eraan te herinneren, dat de bedoelingen bij het begin van de Zuiderzeewerken voornamelijk op ander terrein lagen en op dat terrein nog steeds van zeer groot belang zijn.

In het midden van de 19e eeuw werden voornamelijk

---

* De auteur is sociaal-geograaf, directeur van het project urbanisatie in „Plan Europa 2000” en lid van de Eerste Kamer.

argumenten genoemd als bevordering van handel, scheepvaart en landbouw met bijv. de verbetering van de scheepvaartweg van Amsterdam via de Zuiderzee naar de Noordzee. Aan het eind van de 19e eeuw verlegde de particuliere „Zuiderzee Vereniging” de hoofddoelstelling van landaanwinning naar waterbeheer, met name de waterverversing en waterpeilcontrole van de boezemwateren in Friesland en Noord-Holland en de verbetering van de afwatering van de polders om het IJsselmeer. Daarnaast werd gewerkt aan de verkorting van de kustlijn met 320 km (veiligheid), de verandering van de getijhavens om het IJsselmeer in havens met een constant waterpeil en de verkorting van de verbinding tussen Noord-Holland en Friesland via de Afsluitdijk.

De landaanwinning voor agrarische doeleinden werd pas weer een belangrijk doel door de voedseltekorten vanaf de eerste wereldoorlog, terwijl de nieuwe ruimte voor verstedelijking en recreatie pas een factor werd sinds de jaren vijftig.

Verzilting

De Dienst der Zuiderzeewerken legt nog steeds veel nadruk op het aspect van het waterbeheer. Gesteld wordt dat een eventueel Markermeer binnen enkele jaren totaal verzilt zou zijn en geen geschikt water meer zou leveren voor de verversing van de boezemwateren in Noord-Holland. Dat is juist. Er wordt dan overigens aan voorbij gegaan dat vóór de bouw van de Afsluitdijk de Zuiderzee een zoutgehalte had van 3.000 à 4.000 milligram per liter, dat dit nu is teruggelopen tot 250 mg/l en in een eventueel Markermeer weer zou oplopen tot 1.000 mg/l. Nog altijd aanzienlijk minder dan voor de bouw van de Afsluitdijk, maar inmiddels is de land- en tuinbouw in Noord-Holland zich wel in gaan stellen op dit betere water.

Mag je die land- en tuinbouw nu opnieuw een verslechtering aandoen, of moet je ervan uitgaan dat ze 40 jaar „geboft” hebben? Bovendien is aan dat oplopen van het zoutgehalte in een eventueel Markermeer ook nog wel iets te doen, o.a. niet meer spuien van brak Noordzeekanaalwater op het IJmeer, maar uitslaan via het gemaal dat binnen enkele jaren bij IJmuiden zal werken; internationale samenwerking bij de beperking van het zoutgehalte van het Rijnwater dat voortdurend weer voor vulling van het IJsselmeer zorgt en veranderde afvoer van het water dat de gemalen van Wieringermeer, Noordoostpolder en Flevoland uitslaan.

Een nieuwe factor moet hierbij ook in aanmerking worden genomen. Als er een Markerwaard komt van 60.000 ha komen er ook boeren die alles bijeen duizenden tonnen zouten en vergiften gaan gebruiken op hun landerijen; de watervervuiling die dit veroorzaakt wordt nu nog niet meeberekend. Het allerbelangrijkst is echter in mijn ogen, dat de directeur van ZZW verklaard heeft, dat de noodzakelijke voorzieningen om verzilting van het Markermeer tegen te gaan technisch mogelijk zijn, maar meer geld gaan kosten dan de drooglegging van de Markerwaard. Hoeveel meer is nu niet bekend, althans niet openbaar. Het zou wel bekend dienen te worden omdat dan op rationele gronden verder gediscussieerd kan worden over de vraag of wij samen die meerdere kosten voor de te bereiken andere profijten willen opbrengen.

De landbouw

Komt de Markerwaard in 1985 gereed in de geplande omvang van 60.000 ha, dan wordt volgens de thans door de betrokken rijksdiensten gehanteerde verdeelsleutel 50% (d.w.z. 30.000 ha) bestemd voor landbouwkundig gebruik. Voor de boeren die op die grond een bedrijf krijgen is dat een voordelige zaak. De goede kwaliteit van de grond, de op de allernieuwste eisen afgestemde verkaveling en efficiënte bedrijfsgebouwen garanderen een goed persoonlijk inkomen.

Het beroerde voor ons en voor Europa is dat elke nieuwe hectare ons via de EG-pot in Brussel gemiddeld f. 2.000 gaat kosten aan landbouwsubsidies. Per jaar in totaal dus zo'n f. 60 mln. Ook al is *aanleg* van de Markerwaard wellicht goedkoper dan uitvoering van een aantal technische werken om de nadelen van het niet-aanleggen van de Markerwaard op te vangen, *exploitatie* van de Markerwaard gaat via landbouwkundig gebruik voor ons wel een dure zaak worden!

Stedelijk gebruik

Van de 60.000 ha Markerwaard wordt 18% gepland voor stedelijk gebruik. Dat is ruim 10.000 ha. Dit komt dan naast de 4.000 ha voor 100.000 Lelystadbewoners en de 11.500 ha voor de 250.000 Almere-bewoners van het jaar 2000. Als we de oppervlakten die overigens nog beschikbaar zijn in Zuidelijk en Oostelijk Flevoland voor stedelijke ontwikkelingen bij o.a. Zeewolde (tegenover Harderwijk), Dronten en bij extra-vergroting van Lelystad (samen in totaal in de orde van grootte van nog eens 100.000 inwoners) hierbij tevens in ogenschouw nemen en in relatie brengen met het moment dat in de Markerwaard bouwstromen van een omvang van enig belang ontwikkeld kunnen worden (pas tussen 1990 en 2000), dan is het argument, dat de Markerwaard binnen de eerstkomende decennia werkelijk waarde zou hebben voor onze stedelijke groei, van uiterst dubieuze waarde. Dit temeer, aangezien — als het al nodig zou zijn voor bijv. Groot-Amsterdam — hierin voorzien kan worden door de aanleg van een betrekkelijk kleine polder van bijv. 4.000 ha, ongeveer op de plaats waar nu de zuidwestpunt van de Markerwaard is geprojecteerd.

Overigens, zolang dit stedelijke gebruik niet is gerealiseerd, is het zeer waarschijnlijk dat deze grond tijdelijk gebruikt zal worden voor landbouwdoeleinden, opnieuw duizenden hectaren toevoegend aan de in de vorige paragraaf genoemde, die ons extra f. 2.000 per hectare per jaar gaan kosten.

Recreatief gebruik

Volgens de jongste ontwikkelingen in Nederland op het terrein van het recreatieve watergebruik, die duidelijk groeien in de richting van niveaus van recreatief watergebruik, zoals die in andere landen (delen van de Verenigde Staten en Zweden) reeds bereikt zijn, zou het verstandig zijn, op zijn minst niet al te snel voort te gaan met de traditioneel Nederlandse kijk op water: maak er land van!

Een plas water als een Markermeer van 60.000 ha is voor dat groeiende recreatieve watergebruik maar van zeer beperkte waarde, omdat ze alleen goed bruik-

baar is voor kajuitjachten van voldoende kwaliteit om IJsselmeerstormen te kunnen weerstaan (ook al is dit nu de snelst groeiende klasse, toch is ze in absolute cijfers nog steeds vrij klein). Het Markermeer kan echter ook voor de „jan-en-alleman”-zeilsport geschikt gemaakt worden met behulp van kunstwerken, bijv. eilandjes zoals die voor ditzelfde doel nu in het IJmeer gebouwd zijn voor de zuidkust. Daarachter is het veilig varen, ook voor BM's en jolletjes.

Hiervoor zou het ook nuttig zijn als het Oostvaardersdiep in elk geval wordt voltooid. Niet alleen komt dan de veilige dijk voor Flevoland er, waar ZZW zo'n behoefte aan heeft, maar tevens wordt er een „vrije baan” voor de beroepsvaart gemaakt die ongelukken, voortkomend uit vermenging van beroeps- en pleziervaart, voorkomt. Dit Oostvaardersdiep kan dan ook dienen als afvoerweg voor het zilte water van de IJsselmeerpolders naar het Noordzeekanaal.

Een drooggelegde Markerwaard kan natuurlijk ook een recreatieve functie krijgen. Dit zal alleen de nodige jaren eisen, minstens 10 à 15 jaar na het droogvallen; d.w.z. op zijn vroegst in de periode 1995/2000 (groen moet nu eenmaal groeien en heeft daar tijd voor nodig). De recreatieve waarde van het Markermeer is nu reeds aanwezig. Bovendien moeten de kosten van het inrichten (en — opnieuw — óók het exploiteren en onderhouden) van de geplande 15.000 ha „groene” recreatie in de Markerwaard niet over het hoofd gezien worden. De kosten hiervan drukken weliswaar niet op de begroting van ZZW, maar wel op die van de verwante rijksdienst belast met de inrichting van de polders, de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders.

Tweede nationale luchthaven

De „Commissie Falkenhagen” (commissie planologie luchtvaartterreinen) pleitte in haar *rapport omtrent mogelijke vestigingsplaatsen voor een tweede nationale luchthaven in Nederland* van 26 april 1971 vóór de keuze van de Markerwaard als vestigingsplaats voor die luchthaven. Als motieven hiervoor worden genoemd: de zeer geringe geluidshinder, planologisch goede inpasingsmogelijkheden in de polder, staatseigendom van de grond waarmee moeizame en langdurige ontegenings- en andere wettelijke procedures worden ontgaan, zeer grote uitbouwmogelijkheden, indien later daartoe de noodzaak zou blijken en de mogelijkheid 24 uur per dag operationeel te zijn.

Binnen de zelfgekozen criteria van de commissie is er inderdaad waarschijnlijk geen betere plaats te vinden. Maar daar zit juist het probleem. De werkgroep die namens de commissie het werk uitvoerde (en die voor 8 van de 11 leden uit Waterstaatsmensen bestond!) trok een zo nauwe grens om de Randstad voor haar selectiearbeid, dat zelfs twee plaatsen in het IJsselmeer, die door Ir. Petri zijn aangewezen, namelijk tussen Enkhuizen en Stavoren en langs de Afsluitdijk, in het onderzoek niet werden betrokken. Daarbij komt dat de werkgroep bijv. voor haar geluidshinder-model uitgaat van een bepaald aantal vliegbewegingen, maar dan niet aangeeft wat de consequenties zijn als inderdaad gebruik wordt gemaakt van de mogelijkheid de Markerwaard-luchthaven „groot uit te bouwen” en 24 uur per dag operationeel te doen zijn.

Zo liet de commissie ook bepaald wel een steek vallen

doordat ze na de opgave van de kostenfactor als een belangrijk vestigingsplaatscriterium, enkele bladzijden verder, doodnuchter stelt: „De werkgroep heeft geen poging gedaan om ook maar bij benadering de kosten . . . te kwantificeren”.

Ik kan de indruk niet van mij afzetten dat voor ZZW en voor Rijkswaterstaat in het algemeen, de noodzaak een lokalisatie te vinden voor de tweede nationale luchthaven als een gave uit de hemel is komen vallen om ook nu nog de droogmaking van de Markerwaard te kunnen rechtvaardigen. Die luchthaven zou een aparte bespreking waard zijn. Daarvoor is hier nu geen plaats. Het gebruik van juist de Markerwaard als lokalisatie voor die luchthaven is een aanvechtbare zaak; ze wordt in elk geval op onvoldoende wijze in het rapport van de Commissie Falkenhagen geadstrueerd, al was het maar doordat dan de aanleg van een 5e baan op Schiphol, ter capaciteitsvergroting in plaats van ter spreiding van de geluidshinder, zonder meer noodzakelijk wordt (minderheidsstandpunt van enkele leden van de commissie).

Conclusie

Het antwoord op de vraag: Markerwaard van de kaart?, kan nog niet zonder meer met ja of neen gegeven worden. Uit de twijfels over het nut van de Markerwaard is in voldoende mate gebleken dat nadere bezinning geëist mag worden. Het is geen schande om, als doelstellingen van beleid verschuiven, de uitvoering van het beleid daarop af te stemmen.

Wat nu nodig is, is een herbezinning op de functies die dit deel van Nederland kan hebben en op de consequenties die dit dan voor onze daden heeft: doorgaan op de oude voet met wat „sleutelen in de marge”, alleen datgene droogleggen wat voor bepaalde functies nodig is, de drooglegging verder maar vergeten en dié technische voorzieningen treffen die het waterbeheer dan in dit gebied vereist.

M. van Hulten

Literatuur:

B. Borgstein, Th. van Miltenburg, W. van der Sluis: „*Perspectief op de Markerwaard*”, Utrecht, mei 1971. Id.: *Perspectief op de Markerwaard*, in „*Tijdschrift Kon. Ned. Heide Mij.*”, februari 1971, blz. 51-54.

„*NRC-Handelsblad*”, 24 juli 1971.

M. van Hulten: *Plan and reality in the IJsselmeerpolders*, in „*Tijdschrift voor Econ. en Soc. Geografie*”, maart/april 1969, blz. 67-76.

J. Petri, b.i.: „*Een leeuw in de porceleinkast, de moeilijke keuze tussen morgen en overmorgen*”, Wageningen, 26 februari 1971.

„*Rapport omtrent mogelijke vestigingsplaatsen voor een tweede nationale luchthaven in Nederland*” van de Interdepartementale commissie planologie luchtvaartterreinen, aangeboden aan de minister van Verkeer en Waterstaat op 26 april 1971.

Waarheen met onze industrial relations?

Shopsteward en bedrijfscontactman

MR. DR. A. A. VAN RHIJN*

Van bedrijfstak naar onderneming

In de periode vóór 1940 werden de arbeidsvoorwaarden vooral per bedrijfstak geregeld. De positie der vakverenigingen was steeds sterker geworden. Dientengevolge kwamen ook de werkgeversorganisaties tot een snelle ontwikkeling. De CAO ging de arbeidsvoorwaarden beheersen. Waar de CAO slechts voor een bepaalde termijn werd gesloten, kwam de wens op tot continu overleg aan de top van de bedrijfstak. De periode 1920-1940 is daardoor geheel gevuld met plannen voor bedrijfsorganisatie. Zij leidden tot de mislukte Bedrijfsradenwet 1933 en later tot de wet PBO, die wat betreft de bedrijfsorganen al evenmin een succes werd.

Na 1945 komt het accent, in plaats van op de bedrijfstak, meer en meer op de onderneming te liggen. Daarvoor zijn tal van oorzaken aan te geven. De wet op de PBO bracht meer medezeggenschap aan de top van de bedrijfstak, maar mislukte mede doordat de individuele werknemers aan de voet er niet aan te pas kwamen. De toenemende mondigheid der werknemers versterkte de drang naar inspraak in de eigen onderneming. Inkrimpingen, fusies en sluitingen in het bedrijfsleven maakten deze drang nog acuter. De gewone werknemer in de onderneming gevoelde zich absoluut niet betrokken bij de intense behandeling van de macro-economische problemen aan de top. Er ontstond daardoor een vervreemding tussen leiding en leden. Waarschuwingen waren daarbij ledenverlies en wilde stakingen, geleid door plotseling opduikende actiecomités. Voor de vakvereniging was er dus alle aanleiding om zich, in plaats van met massale behandeling, meer met de individuele werknemer bezig te houden. Daartoe stimuleerde ook de nieuwe wetenschap der bedrijfspsychologie. Zij bestudeerde de positie van de werknemer in zijn dagelijkse arbeidssituatie. Daarbij bleek van hoeveel belang het arbeidsmilieu en het arbeidsklimaat van de onderneming zijn. Het sterk stijgende ziekteverzuim kan daardoor voor een deel worden verklaard. Door al deze omstandigheden toonde ook de wetgever een grote belangstelling voor de onderneming. In 1950 kwam een bescheiden Wet op de Ondernemingsraden tot stand, kort geleden ingetrokken en vervangen door een wet met veel grotere bevoegdheden. De ondernemingsraden nieuwe stijl kregen nog een extra accent doordat zij gaan medewerken aan de benoeming van de leden van de Raad van Commissarissen van NV's.

Het is wel duidelijk: er is een tendens van bedrijfstak naar onderneming.

De bedrijfscontactman

De vakverenigingen streven door de veranderde ver-

houdingen naar aanwezigheid van de vakbond op het niveau van het bedrijf. Op dit ogenblik moet het plaatselijke afdelingsbestuur de belangen behartigen van alle werknemers in bedrijven die tot de betrokken bedrijfstak behoren. Maar het plaatselijke afdelingsbestuur kan niet op de hoogte zijn van de typische verwickelingen in ieder bedrijf. Daardoor gevoelt de individuele werknemer zich onvoldoende door zijn vakbond vertegenwoordigd.

Zoals bekend is, heeft de ANMB (thans Metaalbedrijfsbond NVV) het initiatief genomen om hierin verandering te brengen door het lanceren van het bedrijvenwerk¹. Centraal staat daarbij de *bedrijfscontactman*. Het is een onbezoldigde functionaris die door het districtshoofd van de bond uit de werknemers van het bedrijf, in overleg met het personeel, voor een bepaalde tijd wordt benoemd. Bij het steeds groter en onoverzichtelijker worden der ondernemingen is hij bedoeld als steun voor „de kleine man in de grote organisatie”. Het is zijn taak om de verbinding te leggen tussen de vakbond en de werknemers en tussen de werknemers en de vakbond. Samen met de districtsbestuurder bepaalt hij o.a. het te voeren beleid. In grotere ondernemingen bestaat naast de bedrijfscontactman een *bedrijfscontactcommissie* om ervoor te zorgen dat de verschillende bedrijfsafdelingen en beroepsgroepen voldoende zijn vertegenwoordigd. De leden van de bedrijfscontactcommissie worden eveneens benoemd door het districtshoofd in overleg met de bedrijfscontactman en het personeel. Voorts heeft het districtshoofd nog de steun van een *bedrijvenmedewerker*, die gespecialiseerd is in bedrijfsorganisatie en personeelsbeleid.

Hoewel er allerlei verschillen zijn tussen de shopsteward in Engeland en de bedrijfscontactman in Nederland is het toch wel de moeite waard beiden eens naast elkaar te plaatsen. Daarbij rijst dan bijv. de vraag of de bezwaren, die de shopstewards hebben opgeleverd, ook het instituut van de bedrijfscontactman bedreigen.

De shopsteward

De shopsteward vormt in Engeland de schakel tussen

---

* De auteur was in de periode 1950-1958 *Staatssecretaris van Sociale Zaken*.

¹ *Over dit bedrijvenwerk: „Vakbeweging en Onderneming”, uitgave van de ANMB; Drs. C. van der Vlies in „ESB” van 10 en 17 maart 1965; Mr. J. den Hollander in „ESB” van 2 juni 1971; A. F. van Zweeden, „NRC/Handelsblad” van 30 en 31 maart 1971 en 1 april 1971.*

de vakbond en de werknemers². Het instituut is al van oude datum (periode 1824-1831). Dat blijkt ook uit het drukkersbedrijf, waarin de shopsteward nog steeds wordt aangeduid als de „Father of the chapel”. Hij wordt door de leden-werknemers van de bond voor een aantal jaren uit het personeel gekozen; meestal volgt aan het einde van de periode een herkiezing. Zijn werk vraagt veelal 6-10 uren per week, zowel binnen als buiten de werktijd. Hij ontvangt daarvoor geen of slechts een bescheiden extra vergoeding.

Engeland heeft een zeldzaam versplinterde vakbeweging. In een en hetzelfde bedrijf zijn er daardoor leden van allerlei verschillende vakbonden. Iedere groep heeft zijn eigen shopsteward. Gemiddeld vertegenwoordigt hij ongeveer 60 werknemers. Het gevolg hiervan is, dat in het totale bedrijfsleven een enorm aantal shopstewards aanwezig is. De schattingen lopen uiteen van 90.000 tot 200.000. Uiteraard is daardoor per bedrijf coördinatie nodig. Daarvoor zorgt het „workshop-committee” dat door de shopstewards in het bedrijf wordt benoemd. De gekozen voorzitter wordt aangeduid als „convenor”.

De shopsteward werft nieuwe leden voor zijn vakbond en houdt de controle op het betalen van de contributie. Daarnaast is hij *informateur*. Hij geeft informatie door van de werknemers naar de bond en van de bond naar de werknemers. Maar behalve informateur is hij ook *bewaker* en wel door het toezicht op de gesloten overeenkomsten. Geleidelijk heeft zijn taak zich uitgebreid van bewaker tot *onderhandelaar*, want de CAO's in Engeland laten veelal ruimte voor nadere regelingen. Maar ook afgezien hiervan kan de shopsteward zich heel wat vrijheden veroorloven. Want de „handbooks” of „rulebooks”, waarin de leiding van de vakbond de taak van de shopsteward beperkt, zijn dikwijls zeer vaag. Zo onderhandelen zij over beloningen voor stukwerk, over overwerk, over de personeelspolitiek, over de arbeidssituatie enz.

De districtsbestuurders van de vakbond komen daar dan dikwijls niet aan te pas. Deze moeten wel veel aan de shopstewards overlaten, omdat hun aantal veel te klein is om achter al de klachten van de werknemers aan te lopen. Maar ook als een vakbondsfunctionaris beschikbaar is, knabbelt de shopsteward toch dikwijls gaarne aan diens terrein. Daarbij neemt hij een sterke positie in, want de shopsteward, die door het personeel gekozen is, heeft het dagelijks contact met de werknemers. In hem zien zij de vakbond. De vakbondsfunctionarissen riskeren daarom niet gaarne een conflict met een shopsteward, die goede resultaten bereikt en het vertrouwen der werknemers heeft. Een conflict zou leden kosten.

De shopstewards zijn zich van de kracht van hun positie zeer wel bewust. In een aantal industrieën hebben zij „industry-wide committees” gevormd, die aan werknemerszijde een hele bedrijfstak vertegenwoordigen. Zelfs is al eens van een nationale beweging van shopstewards sprake geweest. Al zal dit alles wel niet zo'n vaart lopen, toch is de mogelijkheid van een conflict tussen vakbond en shopstewards steeds aanwezig.

Shopsteward en werkgever

In ons land worden de shopstewards nogal eens beschouwd als onruststokers, die veel van de talloze

stakingen in Engeland op hun geweten hebben. In het rapport van de Royal Commission, dat o.a. de mening van honderden werkgevers weergeeft, blijkt daarvan heel weinig. De staatscommissie concludeert dat de shopsteward meer is een „lubricant than an irritant”. Aan stakingen — aldus de commissie — moeten de shopstewards onder de drang van hun leden nog wel eens medewerken, maar dan oefenen zij toch dikwijls een matigende invloed uit. In dit licht is het begrijpelijk dat 95% der geënquêteerde werkgevers de shopsteward „very reasonable” of „fairly reasonable” acht. Viervijfde deel der werkgevers vond hen in hun taak „very efficient” of „fairly efficient”. Het kan natuurlijk zijn dat er werkgevers waren die, het onvermijdelijke aanvaardende, bij hun antwoord trachtten „to make the best of it”, maar het zeer omvangrijke materiaal van de Royal Commission geeft van de shopsteward toch een heel ander beeld dan bij ons gebruikelijk is.

Het gunstige oordeel van de werkgevers verklaart dat vele werkgevers liever met de shopsteward onderhandelen dan met de vakbondsfunctionaris. Allerlei motieven blijken daarbij een rol te spelen. Vele werkgevers prefereren bij moeilijkheden een interne behandeling in eigen huis, met vermindering van de externe invloed van de vakbond. Een rol speelt ook dat de shopsteward de speciale verhoudingen in het bedrijf beter kent dan de vakverenigingsfunctionaris. Voorts is de shopsteward van de stemming onder het personeel veel beter op de hoogte, zodat een afspraak met hem meer kans heeft te worden gerealiseerd. Kennelijk streven vele werkgevers ernaar met de shopsteward tot een redelijke verstandhouding te komen. Blijkt met hem moeilijk te werken, dan wordt uiteraard de voorkeur gegeven aan de vakverenigingsfunctionaris, die geacht wordt deskundiger en objectiever te zijn.

Plant bargaining

De conclusie waartoe de Royal Commission komt, luidt dat het instituut van de shopsteward, bevorderd door de druk die van volledige werkgelegenheid op de werkgever uitgaat, een ommekeer in de ontwikkeling van de structuur der industrial relations betekent. Het formele systeem der „industry-wide bargaining” van de werkgeversorganisatie en de vakbond wordt steeds meer doorkruist door het informele systeem van „plant bargaining” door de shopsteward. Tegelijkertijd — aldus de staatscommissie — vermindert de betekenis van de werkgeversorganisaties en van de vakbonden aan de top.

De vraag rijst of het instituut van de bedrijfscontactman in ons land soortgelijke gevolgen zal hebben. Er is te meer aanleiding deze vraag te stellen omdat, zoals boven vermeld, toch reeds een sterke verschuiving van de sociale belangstelling gaande is, die de bedrijfstak meer laat liggen en zich richt op de onderneming.

² Uit de vele literatuur verwijs ik vooral naar: „Report Royal Commission on trade unions and employers' associations 1965-1968”, HMSO, Londen 1968; Eric Wigham: „What's wrong with the unions?”, Penguin 1961; H. A. Clegg, A. J. Killick, Rex Adams: „Trade union officers”, Oxford 1961; het meest recent en uitvoerig: J. F. B. Goodman en T. G. Willingham: „Shop Stewards in British industry”, Londen 1969.

Bedrijvenwerk en vakvereniging

Ik zie voorlopig geen aanleiding voor de verwachting dat de bedrijfscontactman zijn terrein zal uitbreiden ten koste van de functionarissen der vakbeweging.

Om te beginnen. De shopsteward wordt gekozen door de werknemers in het bedrijf en ook zijn herkiezing is van hen afhankelijk. Het gevolg is dat shopsteward en werknemers zich onderling nauw verbonden voelen, met verslappung van de band met de functionarissen der vakvereniging. Daarentegen wordt de bedrijfscontactman door het districtshoofd benoemd. Wel is daarbij overleg met de werknemers voorgeschreven, maar hij alleen neemt toch de beslissing. Hetzelfde geldt bij een herbenoeming die na een periode van drie jaren moet plaatsvinden. Deze hele procedure verstevigt de band met de vakbond.

Het is wel bekend dat de Engelsen — heel anders dan bijv. de Duitsers met hun „Gründlichkeit“ — er niet van houden om alles in nauwkeurige regelingen vast te leggen. Veel wordt gaarne overgelaten aan praktisch en gewoonte. Het ontbreken van een duidelijk kader waarbinnen de shopsteward zijn taak moet beperken, heeft hem een grote ruimte gegeven om op eigen initiatief te handelen. Daarentegen is het bedrijvenwerk in ons land wel nauwkeurig opgezet. De taken van de bedrijfscontactman, de bedrijfscontactcommissie en de bedrijvenmedewerker zijn door de leiding van de vakbond duidelijk omschreven. Een niet bedoelde ontwikkeling waarbij de vakverenigingsfunctionarissen opzij worden gedruwd, is daarom in ons land niet te verwachten.

Door de grote versplintering in de Engelse vakbeweging is het aantal shopstewards zeer groot. Ik maakte reeds melding van schattingen liggende tussen 90.000 en 200.000. Een dergelijke grote groep kan een machtsvorming ontwikkelen die de vakverenigingen concurrentie aandoet. In Nederland is de toestand geheel anders. Wel kennen wij de drie vakcentrales, ieder met haar eigen leden in de ondernemingen, maar het blijft bij ons bij het getal drie. Bovendien werken NVV, NKV en CNV in de praktijk, en ook reeds bij het bedrijvenwerk, samen. Er is hier geen grondslag voor een machtsvorming tegenover de vakbeweging.

Dit alles overwegende zie ik daarom, althans voorlopig, geen aanleiding voor de verwachting dat het bedrijvenwerk de taak der vakverenigingsfunctionarissen zal gaan uithollen.

Bedrijvenwerk en ondernemingsraad

Daarentegen dreigt wel het gevaar dat het bedrijvenwerk een verdere gunstige uitbouw van de ondernemingsraad ernstig zal belemmeren. Anders dan in Engeland, waar de ondernemingsraad zoals wij die kennen niet bestaat, stelt het bedrijvenwerk ons hier voor een belangrijk probleem.

Daarbij is een belangrijke vraag: hoe ziet men de ondernemingsraad? Er bestaat wel eenstemmigheid over dat hij als een orgaan van overleg moet worden beschouwd. Maar dan komt het meningsverschil. Sommigen staan op het standpunt dat dit overleg alleen een samenwerking met de ondernemer mag inhouden, doch dan is daarnaast een orgaan nodig dat in noodzakelijke gevallen de strijd aanbindt. Hier zou dan het bedrijvenwerk moeten optreden. Een dergelijke dubbele con-

structie kent men in België³. Daar bestaan in iedere onderneming twee organen. De ondernemingsraad voor de samenwerking en de syndicale delegatie voor het strijdbaar stellen van eisen. Naar mijn mening is deze scheiding verwerpelijk. Het is best mogelijk dat in een ondernemingsraad ook conflicten worden behandeld. Harmonie en conflict sluiten elkaar hier niet uit. Er moet zoveel mogelijk samenspel en, waar nodig, tegenspel zijn. Voor het bedrijvenwerk zie ik hier dus geen bijzondere taak.

In het boekje *Onderneming en vakbeweging* van de ANMB wordt een nogal vernietigende kritiek op de werking van de ondernemingsraad uitgeoefend. Ik neem gaarne aan dat deze kritiek niet overtrokken is om de onvermijdelijkheid van het bedrijvenwerk aan te tonen. Maar wel veronderstel ik dat deze kritiek zo fors is uitgevallen, omdat zij nog slaat op de, zeer beperkte, oude wet op de ondernemingsraden van 1950 en geen rekening houdt met de vele ruime mogelijkheden welke de nieuwe wet opent. Of deze nieuwe mogelijkheden worden benut, zal mede in belangrijke mate afhangen van een positieve en actieve instelling van de vakbeweging. Wel is in de nieuwe wet nog dikwijls slechts het „advies“ van de ondernemingsraad voorgeschreven (art. 25 en 26) en is het aantal gevallen dat „instemming“ noodzakelijk is, nog beperkt (art. 27). Maar een ondernemer die de adviezen van de ondernemingsraad te vaak negeert, zal zijn arbeidsverhoudingen grondig bederven. Bovendien zal in de toekomst, wanneer de ondernemingsraad in nieuwe stijl heeft doorgewerkt, wel uitbreiding worden gegeven aan het aantal gevallen waarbij instemming nodig is. De vakbeweging kan dit proces zelf versnellen door ruim gebruik te maken van de mogelijkheid die de wet in art. 18, lid 3 biedt om de leden van de ondernemingsraad breder te scholen en te vormen.

De wens van de vakbeweging die tot het bedrijvenwerk heeft geleid, betreft de drang om meer dan vroeger in de arbeidssituatie aanwezig te zijn. Ook aan deze drang komt de nieuwe wet op de ondernemingsraad tegemoet, want naast de reeds bestaande bevoegdheid om een kandidatenlijst voor het lidmaatschap van de ondernemingsraad in te dienen, kunnen thans ook vakbondsdeskundigen (art. 16) en vakbondsadviseurs (art. 18) in het werk van de ondernemingsraad worden ingeschakeld. In mijn gedachtengang is het een belangrijke taak voor het bedrijvenwerk om dit te bevorderen.

Vanuit dit totale gezichtspunt zullen de bedrijfscontactman en de bedrijfscontactcommissie het werk van de ondernemingsraad moeten stimuleren. Hun taak is derhalve een aanvullende. Ook daarmee krijgt de vakbond het gewenste nog duidelijker „gezicht in het bedrijf“. Het gevaar bestaat dat het bedrijvenwerk zich nog veel verder gaat uitbreiden en dan ten koste van de ondernemingsraad. Het zou immers niet de eerste keer zijn dat een instituut een geheel eigen leven gaat leiden, geheel los van de aanvankelijk bedoelde opzet. Uiteraard moet dit worden voorkomen omdat anders door deze ontwikkeling de ondernemingsraad wordt gefrustreerd.

³ Hierover mijn: „Arbeider of medewerker? Nieuwe gedachten over de medezeggenschap in het bedrijfsleven“, Assen 1969, blz. 88.

Wanneer het bedrijvenwerk zich zijn belangrijke aanvullende taak niet bewust is; maar over de gekozen leden van de ondernemingsraad de baas wil spelen, zijn talloze conflicten te verwachten. Het zou ertoe leiden dat de bedrijfscontactman en de leden van de bedrijfscontactcommissie enerzijds en de leden van de ondernemingsraad anderzijds beiden zich in het bedrijf mogen bewegen, beiden spreekuur houden, beiden een publikatiebord hebben, beiden vergaderen in bedrijfstijd, beiden voorlichting geven enz. Beiden zouden zich dan bezighouden met de belangrijke onderwerpen, ter behandeling aan de ondernemingsraad toevertrouwd (lonen, personeelsbeleid, werktijd, gezondheidsmaatregelen enz.). Uit deze concurrentieverhouding zou alleen maar verwarring voortspuiten⁴. Slechts bij een bescheiden en wijs beleid van de functionarissen van het bedrijvenwerk kunnen hier moeilijkheden worden voorkomen. En op deze wijze zullen zij tevens medewerken aan een snellere versterking van de positie van de ondernemingsraad.

Bedrijvenwerk en werkgever

Volgens het rapport van de Royal Commission is men door de ontwikkeling van het instituut van de shopsteward in Engeland op weg van de „industry-wide bargaining” naar de „plant bargaining”. In Nederland bestaat door de ontwikkeling van de ondernemingsraad en het bedrijvenwerk dezelfde tendens. Daarmede keert de geschiedenis op haar schreden terug. Bij de opkomst der industrie werden de arbeidsvoorwaarden per onderneming vastgesteld. Werkgevers in een bepaalde bedrijfstak die in behoorlijke arbeidsvoorwaarden hadden toegestemd, kregen bij de prijsconcurrentie te lijden van werkgevers die hun onkosten drukten ten nadele van arbeidsvoorwaarden. Vandaar de wens dat de arbeidsvoorwaarden zouden worden gelijk getrokken. De CAO voor de bedrijfstak maakte dit mogelijk. Voor de werknemers werd daarmede een stuk sociale zekerheid verkregen. De verbindendverklaring gaf aan de CAO een nog steviger grondslag.

Intussen is de macht der vakbeweging zo toegenomen dat zij zich thans bij „plant bargaining” een concurrentie „op de ruggen der arbeiders” niet meer zal laten welgevallen. Uit dien hoofde behoeft dus geen bezwaar te worden gemaakt tegen het vaststellen van de arbeidsvoorwaarden op het niveau van de onderneming even-

min als tegen een raam-CAO die ruimte laat voor aanvullingen.

Wel wordt de taak van de werkgever aanmerkelijk verzaamd. Vroeger kon hij rustig afwachten totdat de onderhandelingscommissie in de bedrijfstak haar taak had beëindigd. De CAO waarin hij de nieuwe arbeidsvoorwaarden kon lezen, rolde dan wel bij hem in de brievenbus. Bij „plant bargaining” zal hij zich uitvoerig met „labour management” moeten bezighouden. Zo zal hij persoonlijk te maken krijgen met het „olievlekeffect” of de „magteetwerking”, waarbij van werknemerszijde wordt gepoogd een eerste gunstig resultaat tot alle andere werknemers elders uit te breiden. „Koploper” is dan niet meer een bepaalde bedrijfstak, bijv. het metaalbedrijf, maar een onderneming als bijv. Philips, Akzo en Hoogovens.

Loopt de economie uit de rails, dan zal de overheid moeten optreden. Bij de verdediging van een vrije loonpolitiek heeft ook de SER zich uitgesproken voor een globale maatregel, die de lonen gedurende een bepaalde periode aan een maximum stijgingspercentage bindt. Uiteraard is daarbij de volledige medewerking van de vakcentrales en de centrale werkgeversorganisaties dringend nodig. In het verleden is het resultaat daarvan niet altijd schitterend geweest. De vakbonden in de bedrijfstakken trokken zich van de adviezen aan de top dikwijls helemaal niets aan. En de werkgevers gingen, in plaats van krachtig tegenspel te geven, door het tekort aan arbeiders gewoonlijk snel door de knieën.

Aan werknemerszijde is deze situatie mede veroorzaakt doordat de gewone man in de onderneming volstrekt vreemd stond tegenover de macro-economische maatregelen, die aan de top noodzakelijk werden geacht. Bij „plant bargaining” wordt de individuele werknemer rechtstreeks bij de onderhandelingen betrokken. Hem zal veel meer informatie worden verstrekt. Wellicht kan dit er in de toekomst toe bijdragen dat werknemers aan de voet een ruimer begrip tonen voor wat aan de top wordt vastgesteld.

Waar gaan wij heen met onze industrial relations? Het onderwerp vraagt nog veel theoretische en praktische studie. Ik poogde daartoe een steentje bij te dragen.

A. A. van Rhijn

⁴ Aldus ook terecht: „Sociaal beleid in ondernemingen”, uitgave van het VNO en NCW, 1971, blz. 31-32.

(Slot van blz. 727)

beleid verwacht. Als instrumenten kunnen worden gezien:

1. een beleid van technologische innovatie, waarbij de steun geconcentreerd zou moeten worden op sterke bedrijven, die projecten van een zekere omvang hebben;
2. bevorderen van fusies en concentraties indien wenselijk en nodig;
3. bevorderen van de commercialisatie-inspanningen, vooral voor de export, omdat de uitvoer tweemaal

sterker moet stijgen dan de nationale produktie;

4. inzet van overheidsbestellingen als instrument van economisch beleid;
5. aanmoedigen van ondernemingszin en management.

Er zijn dus wel meer dan formele wijzigingen. Alles zal nochtans bepaald worden door de reële wil van de overheid zich te houden aan de haar toevertrouwde taken en doelstellingen. Het gevaar bestaat dat ver-

plichtingen opgelegd worden aan anderen zonder er zelf de consequenties van te aanvaarden.

Regionale groeikrachtindicaties

DRS. B. KRUIJT*

Voor een beoordeling van de regionale economische ontwikkeling en voor het voeren van een regionaal economisch beleid is het noodzakelijk een inzicht te hebben in de economische structuur en de wijzigingen die daarin optreden. Op basis van gegevens uit de door het CBS gepubliceerde regionale rekeningen over 1960 en 1965 is getracht de economische structuur van geheel regionaal Nederland, de afzonderlijke provincies, de gemeente Amsterdam en de Rijnmond in deze jaren te analyseren. Als hulpmiddel daartoe zijn zogenaamde regionale groeikrachtindicatoren berekend. Daarbij is de volgende werkwijze gevolgd.

Werkwijze

Uit het verloop van de bruto toegevoegde waarde tegen marktprijzen in de periode 1953-1967 is met behulp van een logaritmische regressieberekening voor elke bedrijfsklasse het jaarlijkse landelijke groeipercentage afgeleid. Om de belangrijkheid van een bedrijfsklasse uit te drukken zijn, per regio, de procentuele aandelen van de bedrijfsklassen in de totale bruto toegevoegde waarde tegen marktprijzen van dat gebied berekend. Vervolgens is het relatieve aandeel van elke bedrijfsklasse vermenigvuldigd met het nationale groeicijfer van de respectievelijke klasse, waarbij wordt aangenomen dat per bedrijfsklasse elke regio in potentie een groei vertoont gelijk aan de landelijke stijging. De uitkomsten van deze vermenigvuldiging willen wij aanduiden als „partiële” of „relatieve” groeikrachtindicatoren. Sommeert men de relatieve groeikrachtindicatoren van alle bedrijfsklassen, dan verkrijgt men een gewogen groeicijfer per gebied, welke een vergelijking tussen de economische structuur en ontwikkeling mogelijk maakt. Wij duiden dit gewogen groeicijfer aan als de „absolute groeikrachtindicator”.

De aanname dat de groeicijfers per bedrijfsklasse regionaal geen afwijking vertonen met die voor geheel Nederland, is voor de afzonderlijke bedrijfsklassen wellicht minder aannemelijk, dan voor alle bedrijfsklassen in een regio te zamen, omdat de afwijkingen per bedrijfsklasse, indien zij optreden, elkaar statistisch gezien, althans als zij een normale verdeling laten zien, zullen compenseren. Ook het feit dat de werkelijke groei in een regio door beperkende randvoorwaarden (zoals een minder snelle toename van de beroepsbevolking) kan afwijken van de potentiële groei is voor een vergelijkende structuuranalyse niet opportuun. In dit verband moet tevens worden opgemerkt, dat het landelijke groeipercentage van de bruto toegevoegde waarde geen norm is voor de arbeidsproductiviteits-toeneming, omdat de groei van de beroepsbevolking in dit percentage is verdisconteerd. Niettemin kan het groeipercentage in een vergelijkbare structuuranalyse als een maatstaf voor de beoordeling van de expansie worden gehanteerd, omdat de groei van de beroepsbevolking daarin als een constante factor is opgenomen.

In tabel 1 treft men een overzicht aan van de relatieve groeikrachtindicatoren per bedrijfsklasse en per sector en

de absolute groeikrachtindicatoren van de regio's (blz. 736-737).

De berekende groeikrachtindicatoren verschillen van die, welke gehanteerd zijn in de Economische Nota, die op 9 april 1970 door Burgemeester en Wethouders van Amsterdam is uitgebracht aan de Gemeenteraad. Bij de in die nota toegevoegde berekening van de groeicijfers per bedrijfsklasse, is uitgegaan van een lineaire regressieberekening. De voorkeur dient te worden gegeven aan de logaritmische regressieberekening, omdat deze beter aansluit bij de werkelijk waargenomen cijfers en derhalve hogere correlatiecoëfficiënten laat zien.

Een stijging van de absolute groeikrachtindicator duidt op potentiële versterking van de economische structuur van de betreffende regio, omdat het aandeel van de expansieve bedrijfsklassen in het regionale bedrijvenpakket toeneemt. Bij een daling van de absolute groeikrachtindicator is het tegenovergestelde het geval. De absolute groeikrachtindicator geeft derhalve een inzicht in de kwalitatieve samenstelling van het bedrijfsklassenpakket.

De vergelijking tussen de relatieve groeikrachtindicatoren geeft een beeld van de wijze waarop de verandering in de landelijke en regionale economische structuur zich heeft voltrokken. De relatieve groeikrachtindicatoren vormen een maatstaf voor de beoordeling van de kwantitatieve samenstelling van het bedrijvenpakket. Ook voor de afzonderlijke sectoren in de regio's kunnen de absolute groeikrachtindicatoren worden berekend door de relatieve groeikrachtindicator van elke sector, te delen door het procentuele aandeel dat de sector in het totaal uitmaakt. In tabel 2 treft men hiervan een overzicht aan.

Tabel 2.

Absolute groeikrachtindicatoren in 1960 en 1965, per sector voor geheel regionaal Nederland, de provincies, de gemeente Amsterdam en de Rijnmond

Regio	primaire sector		secundaire sector		tertiaire sector		totaal	
	1960	1965	1960	1965	1960	1965	1960	1965
Groningen	482	542	901	912	895	915	832	867
Friesland	471	472	862	874	906	924	789	822
Drenthe	548	518	956	953	909	923	829	857
Overijssel	508	510	760	811	908	918	764	807
Gelderland	475	579	910	917	914	920	848	869
Utrecht	479	478	923	926	926	936	888	900
Noord-Holland ..	477	475	918	926	915	927	887	901
Zuid-Holland ..	491	485	952	975	905	915	891	910
Zeeland	476	478	927	938	889	911	784	836
Noord-Brabant ..	476	475	860	886	912	920	839	866
Limburg	181	215	979	977	891	909	722	804
Nederland	434	447	914	924	908	919	850	878
Amsterdam	470	470	888	897	922	936	905	921
Rijnmond	578	545	994	1.014	865	882	927	946

Voor de analyse van de groeiverschillen per regio en per sector zijn uit de tabellen 1 en 2 de wijzigingen, die in de absolute en relatieve groeikrachtindicatoren in de periode 1960-1965 zijn opgetreden, aangegeven in tabel 3.

* De auteur is hoofd van het Bureau Economische Ontwikkeling van de Gemeente Amsterdam.

Tabel 1.

Relatieve groeikrachtindicatoren in 1960 en 1965, per bedrijfsklasse, per sector, voor geheel regionaal Nederland, de provincies, de gemeente Amsterdam en de Rijnmond

Regio	Groningen		Friesland		Drenthe		Overijssel		Gelderland		Utrecht		Noord-Holland	
	1960	1965	1960	1965	1960	1965	1960	1965	1960	1965	1960	1965	1960	1965
Bedrijfsklassen														
Landbouw, bosbouw, visserij ...	72,8	47,6	106,8	84,6	100,1	77,2	67,5	55,2	66,8	50,7	37,7	31,8	29,0	24,5
Steenkolenmijnen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Olie- en zoutwinning, veende- rijen, delverijen van zand e.d.	4,2	21,1	0,8	0,8	49,0	21,1	13,9	12,2	1,7	2,3	1,6	1,2	1,0	0,6
Voedingsmiddelenindustrie (vee- houderijproducten)	6,0	3,5	23,1	21,7	17,8	11,5	10,9	8,5	7,0	6,5	4,3	3,2	3,4	2,8
Voedingsmiddelenindustrie (ove- rige producten)	49,9	41,6	36,6	40,8	21,3	30,4	16,1	19,8	5,1	29,4	31,0	33,6	35,2	30,2
Voortbrenging van dranken en tabaksproducten	38,2	35,0	28,5	29,8	3,3	1,8	10,0	9,9	23,5	21,8	12,9	10,6	24,1	24,5
Textielnijverheid	1,9	2,6	2,2	2,6	3,1	4,7	55,4	38,9	6,1	4,7	6,2	6,0	3,2	2,7
Schoeisel- en kledingindustrie	13,5	12,5	4,7	4,9	7,7	11,7	15,7	15,9	12,1	9,9	7,1	6,2	12,6	9,4
Hout- en meubelindustrie	11,6	13,2	16,8	14,3	4,6	6,8	6,8	8,7	17,5	16,1	7,6	7,9	7,8	8,5
Papierenijverheid	34,1	31,9	5,6	5,6	2,5	3,7	2,2	2,1	38,2	31,6	4,8	7,2	10,7	10,4
Drukkerijen en uitgevers- bedrijven	13,7	18,2	9,8	10,6	12,1	12,4	15,1	16,8	13,3	15,0	27,3	23,1	28,9	28,3
Leder- en rubbernijverheid	1,9	2,2	2,8	2,1	2,1	1,9	6,9	5,8	8,3	5,5	3,8	2,9	1,9	1,9
Chemische nijverheid; raffinade- rijen van petroleum	51,8	47,6	7,0	7,5	134,9	142,9	22,6	24,7	51,4	52,5	38,0	36,9	43,1	43,6
Vervaardiging van aardewerk, glas, kalk en stenen	10,5	11,9	6,7	11,2	13,2	9,2	10,6	11,4	31,0	32,9	14,2	13,9	4,5	4,0
Vervaardiging van metaal- producten en machinebouw	24,7	33,7	26,8	39,7	38,8	46,1	62,8	77,3	50,9	57,0	71,4	78,3	35,6	37,3
Transportmiddelenindustrie	14,8	17,4	14,4	15,3	9,7	13,6	6,2	11,5	12,5	12,0	10,5	12,0	24,1	20,2
Overige metaalnijverheid en diamantindustrie	37,9	53,0	61,4	58,9	15,4	23,8	60,2	66,1	45,3	43,6	72,6	62,8	96,0	85,2
Bouwnijverheid	76,3	91,2	86,0	95,2	102,6	99,9	77,6	90,1	90,9	96,3	81,5	92,5	61,8	70,3
Elektriciteits-, gas- en water- leidingbedrijven	27,1	25,8	22,0	22,1	10,4	13,8	27,7	28,1	25,5	25,8	31,7	29,2	23,7	21,5
Groot- en kleinhandel	142,7	155,5	139,8	152,7	116,1	130,9	123,0	137,1	139,2	142,9	157,7	172,1	165,1	183,6
Banken en giro-instellingen	9,5	8,8	7,1	8,8	6,5	8,0	6,3	6,4	10,7	12,8	13,0	13,7	41,0	40,6
Verzekeringswezen	9,3	11,4	14,7	19,1	5,4	5,5	5,9	6,5	9,6	8,6	23,2	23,1	18,6	20,1
Woningbezit	36,7	34,4	35,4	32,3	30,6	32,6	30,6	26,0	35,4	34,4	43,1	41,3	41,8	38,6
Scheepvaart, luchtvaart en ove- rige vervoerbedrijven	51,7	39,9	31,7	29,9	30,9	37,3	22,7	24,2	28,1	34,2	39,4	33,7	46,3	45,2
Communicatiebedrijven	14,6	16,5	18,3	19,6	18,3	17,7	16,4	17,2	19,4	18,9	20,7	19,7	18,5	21,1
Medische en gezondheids- diensten	30,3	42,7	28,5	40,0	29,5	45,2	25,2	35,8	38,1	47,0	53,2	57,3	32,7	39,9
Vrije beroepen en niet elders ge- noemde bedrijven	25,0	28,0	26,1	30,4	20,8	27,4	23,3	29,3	28,7	29,3	41,9	50,3	45,5	54,4
Vermakelijkheidsinstellingen	2,8	2,6	2,9	3,1	2,7	3,2	2,6	2,6	2,5	2,3	4,0	4,0	6,8	9,5
Hotels, café's, restaurants e.d.	7,5	6,9	8,2	7,1	8,2	8,1	8,3	7,0	12,5	10,2	10,8	9,5	10,2	9,6
Overige persoonlijke diensten	10,7	9,8	14,0	11,1	11,1	9,0	11,7	11,7	16,7	14,9	17,1	15,7	14,3	12,9
Primaire sector (relatieve groei- krachtindicator)	77,0	68,7	107,6	85,4	149,1	98,3	81,4	67,4	68,5	53,0	39,3	33,0	30,0	25,1
Secundaire sector (relatieve groeikrachtindicator)	413,9	441,3	354,4	382,3	399,5	434,2	406,8	435,6	438,6	460,6	424,9	426,3	416,6	400,8
Tertiaire sector (relatieve groei- krachtindicator)	340,8	356,5	326,7	354,1	280,1	324,9	276,0	303,8	340,9	355,5	424,1	440,4	440,8	475,5
TOTAAL (absolute groeikracht- indicator)	831,7	866,5	788,7	821,8	828,7	857,4	764,2	806,8	848,0	869,1	888,3	899,7	887,4	901,4

Markante ontwikkeling

Hieronder zullen wij ons beperken tot het aanstippen van enkele markante ontwikkelingen, die uit tabel 3 zijn waar te nemen:

1. De stijging van de totale relatieve groeikracht is het geringst in de drie Randstadprovincies: Noord-Holland (+14), Zuid-Holland (+19) en Utrecht (+11). Limburg (+82), Zeeland (+52) en Overijssel (+43) laten de grootste toename zien.
2. De primaire sector is relatief sterk in betekenis afgenomen, het sterkst in Drenthe (-51), Zeeland (-40) en Friesland (-22). De afname van het aandeel van de primaire sector wordt in deze drie provincies ruimschoots gecompenseerd door expansie van de secundaire en tertiaire sector. Vooral in Zeeland is dit het geval.
3. In de secundaire sector hebben zich een aantal tegen- gestelde ontwikkelingen voorgedaan. De provincies Zuid-Holland en Utrecht tonen een zeer geringe stijging

Tabel 3.

Mutaties in absolute en relatieve groeikrachtindicatoren 1960 en 1965 van geheel regionaal Nederland, de provincies, de gemeente Amsterdam en de Rijnmond.

Regio	totaal		primaire sector		secundaire sector		tertiaire sector	
	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.	abs.	rel.
Groningen	+35	+35	+60	-8	+11	+27	+20	+16
Friesland	+33	+33	+1	-22	+12	+28	+18	+27
Drenthe	+29	+29	-30	-51	-3	+35	+14	+45
Overijssel	+43	+43	+2	-14	+51	+29	+10	+28
Gelderland	+21	+21	+4	-16	+7	+22	+6	+15
Utrecht	+11	+11	-1	-6	+3	+1	+10	+16
Noord-Holland	+14	+14	-2	-5	+8	-16	+12	+35
Zuid-Holland	+19	+19	-6	-5	+23	+2	+10	+22
Zeeland	+52	+52	+2	-40	+11	+58	+22	+34
Noord-Brabant	+27	+27	-1	-6	+26	+4	+8	+29
Limburg	+82	+82	+34	-10	-2	+67	+18	+25
Nederland	+28	+28	+13	-10	+10	+12	+11	+26
Amsterdam	+16	+16	0	-1	+9	-29	+14	+45
Rijnmond	+19	+19	-33	-5	+20	+1	+17	+23

vervolg tabel 1.

Regio	Zuid-Holland		Zeeland		Noord-Brabant		Limburg		Nederland		Amsterdam		Rijnmond	
	1960	1965	1960	1965	1960	1965	1960	1965	1960	1965	1960	1965	1960	1965
Bedrijfsklassen														
Landbouw, bosbouw, visserij ...	36,6	33,4	133,0	92,5	40,9	34,9	35,7	28,8	47,8	39,1	3,1	2,2	8,2	6,5
Steenkolenmijnen	—	—	—	—	—	—	8,1	5,1	0,6	0,4	—	—	—	—
Olie- en zoutwinning, veenderijen, delverijen van zand e.d.	4,2	2,6	3,6	3,8	1,1	0,8	8,8	8,8	4,7	4,0	—	—	6,2	3,0
Voedingsmiddelenindustrie (veehouderijproducten)	4,0	3,6	2,0	1,7	9,5	7,5	2,8	2,5	6,2	5,2	1,6	1,2	3,4	3,6
Voedingsmiddelenindustrie (overige producten)	27,8	23,0	38,8	33,8	45,7	40,0	10,7	17,8	31,0	29,0	23,0	13,8	24,7	22,9
Voortbrenging van dranken en tabaksproducten	26,3	28,2	1,4	0,6	33,7	33,4	6,2	7,8	22,7	23,0	46,2	47,8	29,7	29,9
Textielnijverheid	1,8	1,1	4,6	5,4	21,4	14,5	3,0	2,4	8,8	6,6	0,8	0,4	0,9	0,6
Schoeisel- en kledingindustrie ..	5,4	4,1	5,1	6,5	22,6	20,2	9,2	8,5	11,0	9,6	18,6	14,2	4,9	3,8
Hout- en meubelindustrie	8,7	8,0	4,3	3,3	10,5	10,6	5,2	5,9	9,3	9,4	2,0	3,4	6,6	4,0
Papijnijverheid	4,3	3,9	—	—	3,5	3,6	21,8	42,7	10,9	10,7	4,9	5,5	5,7	5,5
Drukkerijen en uitgeverijbedrijven ..	16,8	18,1	8,5	6,2	12,2	10,6	8,0	9,5	17,5	17,8	38,7	37,9	11,7	13,6
Leder- en rubbernijverheid	1,6	1,7	0,4	0,8	12,2	8,1	3,8	3,7	4,2	3,4	2,4	2,9	1,3	1,4
Chemische-nijverheid; raffinaderijen van petroleum	125,8	141,3	77,0	73,7	20,5	24,1	98,7	103,0	67,8	72,5	33,4	31,8	248,2	264,8
Vervaardiging van aardewerk, glas, kalk en stenen	10,6	11,1	13,2	9,3	6,7	15,0	51,7	49,9	13,9	15,3	2,2	1,7	3,7	4,0
Vervaardiging van metaalproducten en machinebouw ..	39,8	39,2	7,0	14,7	43,1	49,8	25,9	32,8	40,5	45,5	37,8	37,0	41,2	32,5
Transportmiddelenindustrie ..	34,9	26,1	39,0	38,2	16,3	17,0	5,2	7,4	21,0	18,7	27,0	21,5	48,4	35,6
Overige metaalnijverheid en diamantindustrie	37,6	34,1	24,9	58,1	187,3	181,6	56,9	62,4	73,4	71,9	31,3	28,3	17,9	23,6
Bouwnijverheid	71,3	75,8	91,9	121,4	75,0	87,8	74,3	90,4	74,4	85,8	50,1	49,9	59,2	65,6
Elektriciteits-, gas- en waterleidingbedrijven	22,9	21,7	24,8	27,6	20,7	21,3	20,0	23,4	23,5	23,1	25,2	19,4	20,7	18,1
Groot- en kleinhandel	141,0	155,1	139,3	160,3	114,6	123,8	116,9	125,7	139,8	152,9	205,6	234,5	132,1	150,8
Banken en giro-instellingen	22,5	24,0	9,6	10,4	7,8	9,5	5,9	7,4	18,9	19,7	73,8	76,2	19,4	22,2
Verzekeringswezen	20,2	21,6	5,5	6,2	7,4	7,4	5,4	6,0	14,1	14,9	33,3	37,2	16,9	21,2
Woningbezit	37,9	37,1	35,4	32,5	27,1	30,4	27,9	30,1	35,7	34,9	43,6	35,7	31,6	31,4
Scheepvaart, luchtvaart en overige vervoerbedrijven	63,0	59,0	35,1	30,9	19,3	24,5	31,5	31,2	41,8	41,0	53,1	39,2	101,3	87,5
Communicatiebedrijven	23,1	24,6	14,5	17,3	13,5	13,8	11,6	12,1	18,4	19,6	23,7	28,6	12,7	13,3
Medische en gezondheidsdiensten	30,0	35,6	21,9	37,5	26,0	34,4	25,8	35,2	31,1	39,3	28,6	39,2	21,7	26,6
Vrije beroepen en niet elders genoemde bedrijven	47,4	52,7	17,7	20,5	18,3	22,2	16,1	20,3	34,4	39,9	63,3	78,6	27,7	34,8
Vermakelijkheidsinstellingen ..	3,6	3,2	1,7	1,6	2,3	2,2	2,8	2,4	3,8	4,1	5,6	7,1	3,8	2,5
Hotels, café's, restaurants e.d. ...	9,2	8,4	11,9	10,9	8,5	6,8	11,4	9,7	9,7	8,6	11,9	11,5	7,7	7,2
Overige persoonlijke diensten ..	12,9	11,8	11,5	9,8	11,5	10,3	10,3	10,7	13,2	12,0	14,6	14,1	9,4	9,3
Primaire sector (relatieve groeikrachtindicator)	40,8	36,0	136,6	96,3	42,0	35,7	52,6	42,7	53,1	43,5	3,1	2,2	14,4	9,5
Secundaire sector (relatieve groeikrachtindicator)	439,6	441,0	342,9	401,3	540,9	545,1	403,4	470,1	436,1	447,5	345,2	316,7	528,2	529,5
Tertiaire sector (relatieve groeikrachtindicator)	410,8	433,1	304,1	337,9	256,3	285,3	265,6	290,8	360,9	386,9	557,1	601,9	384,3	406,8
TOTAAL (absolute groeikrachtindicator)	891,2	910,1	783,6	835,5	839,2	866,1	721,6	803,6	850,1	877,9	905,4	920,8	926,9	945,8

van het groeivermogen (+2, resp. +1). In de provincie Noord-Holland is zelfs sprake van een flinke daling (—16), ondanks de stijging van de absolute groeikrachtindicator van deze provincie in dit gebied (+8). Opvallend is de slechts geringe stijging van de relatieve groeikracht in Noord-Brabant (+4), terwijl de industriële structuur sterk is verbeterd, getuige de grote toename van de absolute groeikracht (+26). Limburg en Zeeland laten een zeer sterke relatieve groei van de industrie zien (+67 en +58). Limburg valt ook op doordat de interne structuur van de secundaire sector niet is verbeterd (—2).

4. De tertiaire sector vertoont in alle provincies een stijging van de absolute en relatieve groeikracht. Vergelijken met het cijfer voor geheel Nederland (+26) springen Drenthe (+45), Noord-Holland (+35) en Zeeland (+34) eruit met een flinke toename van het groeivermogen. Vooral de ontwikkeling in Drenthe is opvallend, omdat de sterke relatieve groeikrachtdaling in de primaire sector van deze provincie juist in de tertiaire sector, nog meer dan in de secundaire, wordt gecompenseerd. Wellicht is hier de sprake van een „inhaal-effect” in het verzorgingsniveau. Eveneens treft men de geringe stijging van de groeikracht in Utrecht (+16). Men zou

hier, gezien het karakter van de provincie, evenals in Noord- en Zuid-Holland, een grotere stijging verwachten hebben.

5. Met betrekking tot de economische ontwikkeling in de gemeente Amsterdam kan worden opgemerkt, dat de daling van de relatieve groeikracht van de secundaire sector (—29) ruimschoots wordt gecompenseerd door de stijging van het groeivermogen in de derde sector aldaar (+45). In het Rijnmondgebied is de groeikracht van de secundaire sector nagenoeg op hetzelfde niveau gebleven (+1). De tertiaire sector (+23) vertoont in dit gebied een veel minder sterke toename dan in Amsterdam (+45) en blijft relatief zelfs ten achter bij de landelijke groei (+26). Wellicht is het niet onmogelijk dat de sterke industrialisatie in dit gebied een krachtige ontwikkeling van de tertiaire sector, zoals deze in Amsterdam wel mogelijk was, in de weg heeft gestaan. De totale relatieve groeikrachtstijging is voor de Rijnmond iets groter (+19) dan voor Amsterdam (+16), maar zowel de Rijnmond als Amsterdam blijven ten achter bij de stijging van het landelijk groeivermogen (+28). Uit de absolute groeikrachtindicatoren uit tabel 2 is waar te nemen, dat de industriële structuur in

Realisme van de werkgevers

Heel wat realistischer van toon is de brief waarmee de voorzitters van de twee werkgeversorganisaties zich tot hun leden hebben gewend naar aanleiding van de intrekking van de loon- en prijsmaatregel dan de vermaarde open brief van de heren Bruynzeel en Van Boven van januari 1970. Anderhalf jaar geleden voelden deze werkgeversvoorzitters zich oproepen een moreel beroep te doen op regering en parlement, werkgevers, vakbeweging en werknemers om er aan mee te werken dat lonen en prijzen in 1970 niet uit de hand zouden lopen.

Onnodig eraan te herinneren dat het SER-akkoord van juni 1969, waarin werkgevers en werknemers broederlijk de offers ter bestrijding van de geldontwaarding hadden verdeeld, door het akkoord over de 400-gulden-uitkering, waaraan de heren Bakkenist en Van Boven aan het eind van dat jaar hun zegen gaven, tot een mooi stuk historie werd gemaakt.

De arbeiders in de Rijnmond en de Rotterdamse haven drukten de leiders van de centrale werkgevers- en werknemersorganisaties, die zich zo treffend „sociale partners” noemen, met de neus op de feiten. Als het jaar 1970 met zijn bewogen geschiedenis één ding geleerd heeft, dan is het wel dat de arbeidsverhoudingen en de loonvorming niet meer door de toporganisaties van het bedrijfsleven onderling gereguleerd kunnen worden. Aangezien de „partners” dat na de 400-guldenactie ook van elkaar begrepen kon er in het najaar van

1970 geen akkoord tot stand komen, waarin de vakbeweging zich opnieuw zou moeten vastleggen op een door de werkgevers en de minister van sociale zaken geëist percentage loonstijging. Gevolg van de „deadlock” in de Stichting van de Arbeid was een loonmaatregel, voorafgegaan door een prijsrecalculatiebeschikking.

De SER en het nieuwe kabinet zijn na de ervaringen met het effect van beide maatregelen tot het inzicht gekomen, dat het voor de wederzijdse verstandhouding beter is de loon- en prijsmaatregel gelijktijdig in te trekken. Het kabinet heeft hiertoe besloten in het vertrouwen dat de sociale partners het nu wel zullen klaren met hun respectieve achterban. De vakcentrales, gecharmeerd door de ontvangst op het Catshuis en de bereidwilligheid van de nieuwe bewindslieden, hebben beloofd geen CAO, afgesloten na afkondiging van de loonmaatregel, open te breken en druk uit te oefenen op hun leden om zich zoveel mogelijk te matigen.

De werkgevers hebben gelijklopende verklaringen afgegeven. De brief van de heren Bakkenist en Van Boven vind ik realistisch van toon, omdat de voorzitters er zo duidelijk in laten uitkomen waar het aangrijpingspunt tot bestrijding van de inflatie gevonden kan worden. De daling van de bedrijfsresultaten, de reeks bedrijfssluitingen en de ontwikkeling van de werkloosheidscijfers hebben een sfeer doen ontstaan waarin de strijd tegen de inflatie meer perspectief lijkt te bieden dan de laatste jaren het geval is geweest, zo schrijven zij.

Ze stellen verder dat niet van de ondernemer kan worden geëist dat hij prijsverhogingen, die uit een oogpunt van redelijk rendement noodzakelijk zijn, achterwege laat als hij geconfronteerd wordt met kostenstijgingen,

die de ontwikkeling van de produktiviteit voortdurend te boven gaan. Evenmin kan van de werknemers worden verlangd dat zij hun eisen matigen wanneer de kosten van levensonderhoud aanhoudend en in snel tempo stijgen.

Dit alles klinkt heel zakelijk. Aan de tand gevoeld door journalisten heeft Drs. Bakkenist ook gezegd wat hij onder een redelijk rendement verstaat. Hij blijkt dan te rekenen met een rendement van 8% op het geïnvesteerde vermogen. Volgens de prijsrecalculatiebeschikking mochten ondernemers kostenstijgingen doorberekenen als zij konden aantonen dat zij geen rendement van 7% op hun eigen vermogen konden halen. De matigingsmarge van Drs. Bakkenist ligt nogal aan de ruime kant. Er zijn heel wat ondernemers die dat rendement niet halen. Wat Drs. Bakkenist betreft mogen deze ondernemers best hun prijzen verhogen, zij het liefst niet in één keer, maar gespreid in de tijd om de klap voor de afnemers niet te hard te laten aankomen.

De voorzitters noemen de aanbevelingen in hun brief niet erg spectaculair. Ik beschouw dat als een understatement. De brief toont een duidelijke winst aan realiteitszin en komt daardoor minder als „Seelenmassage” over dan de oproepen aan het Nederlandse volk waaraan de werkgevers-voorzitters zich wel eens te buiten zijn gegaan. Reëel klinkt bijvoorbeeld de uitspraak dat niet op al te korte termijn effect mag worden verwacht van een gezamenlijke aanpak van het inflatieprobleem.

Treffend was ook het antwoord dat Drs. Bakkenist gaf op de vraag van journalisten of de werkgevers niet gemakkelijker zullen toegeven aan hoge looneisen nu zij hun loonkosten toch kunnen doorberekenen. De redering van Drs. Bakkenist kwam

---

Amsterdam minder gunstig van opbouw is dan die in Nederland en de Rijnmond (absolute groeikracht-indicatoren in 1965 resp. 897, 924 en 1.014). De tertiaire sector in Amsterdam vertoont daarentegen een aanzienlijk gunstiger opbouw dan in Nederland en de Rijnmond (resp. 936 voor Amsterdam, 919 voor Nederland en 882 voor Rijnmond).

Uit bovenstaande gegevens valt op te maken, dat zowel Amsterdam als de Rijnmond beide zeer groeikrachtig zijn, zij het dat het laatste gebied iets aan groeikracht heeft gewonnen. Opmerkelijk is daarbij, dat deze groeikracht is gebaseerd op geheel verschillende economische structuren: Rijnmond is overwegend een industriegebied, terwijl

Amsterdam overwegend een handels- en dienstverleningsstad is. Uit de relatieve groeikrachtindicatoren van tabel 1 is dit ook duidelijk waarneembaar. Op grond van de in de tabellen 1 en 2 opgenomen gegevens zou een meer gedetailleerde structuuranalyse per regio en per bedrijfsklasse mogelijk zijn, waaraan binnen dit bestek niet voldaan kan worden. Daarbij is tevens van belang de vraag in hoeverre de ontwikkeling in de periode 1960-1965 zich in de daarop volgende jaren heeft voortgezet. Het antwoord hierop is pas mogelijk indien de cijfers van de regionale rekeningen van 1970 ons ter beschikking staan.

B. Kruijt

op de volgende omdraaiing van causale verbanden neer: onder de prijsbeheersing waren de ondernemers wel gedwongen zuinig te zijn met loonsverhogingen. De loonontwikkeling werd bepaald door de „wage-leaders” die zelf niet door de prijsbeschikking werden getroffen. Bij een vrij prijsbeleid worden de verhoudingen omgekeerd. Nu zullen de werknemersorganisaties zich gedwongen zien hun looneisen te beperken in de wetenschap dat de loonkosten vrij kunnen worden doorberekend, omdat ongeremde prijsverhogingen het effect van de loonstijging ongedaan zullen maken.

Hoe spitsvondig deze redenering ook is, zij gaat niet helemaal op. De vakbonden zullen immers bij de komende CAO-onderhandelingen weer eisen dat de lonen gekoppeld worden aan de prijsindex. De werkgevers geven er zich blijkens de brief rekenenschap van dat de opheffing van de loon- en prijsmaatregel niet betekent dat de regering afziet van alle bevoegdheden om in de prijs- en loonvorming in te grijpen. Maar met welke instrumenten lonen en prijzen in de hand moeten worden gehouden is niet bekend, zolang de SER nog geen alternatief heeft voor de artikelen 8 en 10 van de Loonwet en artikel 2 van de Prijzenwet en nog steeds studeert op het conjunctuurpolitieke instrumentarium.

Drs. Bakkenist blijkt weinig heil te zien in een verscherping van het mededingingsbeleid. Naar zijn mening is de concurrentie voldoende werkzaam om de prijzen binnen redelijke perken te houden. Het lijkt alsof de heer Bakkenist het prijsleiderschap in oligopolistische en monopolistische marktverhoudingen bagatelliseert of zelfs ontkent.

De verplichtingen van de prijszettende ondernemer tegenover de maatschappij gaan volgens de werkgeversvoorzitters niet verder dan op verzoek „met redelijke argumenten aantonen waarom prijsverhogingen bedrijfseconomisch noodzakelijk zijn”. Geen sprake dus van de verplichting tot duidelijke bekendmaking van prijsverhogingen waarom de consumentenorganisaties vragen. Geen sprake ook van een scherper overheidstoezicht op de 500 of meer kartelafspraken in ons land of van een doeltreffender controle op economische machtsposities. De ondernemers willen hun blijdschap over de verworven vrijheid bij de prijsvorming niet al da-

delijk bederven door nieuwe vormen van controle of prijzenoverleg bij voorbaat te aanvaarden.

De in deze tijd wat paradoxale vrijheid, die werkgevers en werknemers wordt toegestaan, mag het „brede overleg” van regering en sociale partners begunstigen, de consument zal naar ik vrees de rekening moeten betalen.

A. F. van Zweeden

Bram Peper en Willem Wolters: De lastige universiteit. Over democratisering en politisering van onderwijs en wetenschap (1970), 134 blz., f. 6,90.

Dr. A. van Braam: Universitaire organisatie en bestuur (1970), 64 blz., f. 4,90.

Dr. R. A. de Moor: Studentenprotest en universiteit (1970), 150 blz., f. 6,90.

Dr. C. J. Lammers: Studenten, politiek en universitaire democratie. Sociologische opstellen over veranderingen in de studentenwereld en in het universitaire bestel. Publikatie uit het Sociologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Leiden (1970), 199 blz., f. 6,90.

Dr. P. J. van Strien: Van radenuniversiteit naar open arbeidsorganisatie (1970), 187 blz., f. 6,90.

Deze vijf paperbacks vormen te zamen de reeks „Universitaire actualiteiten”, onder redactie van Prof. Dr. J. A. A. van Doorn en Drs. A. Peper, uitgegeven door de Universitaire Pers Rotterdam en de Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij te Antwerpen.

De auteurs in deze reeks, publicisten die een wijd scala van meningen vertegenwoordigen, willen met hun bijdragen de discussie over universiteit, democratisering en onderwijsvernieuwing een hechtere grondslag en een bredere basis geven.

De studie van Peper (voor trouwe lezers van *ESB* geen onbekende) en *Groene*-redacteur Wolters belicht de achtergronden van het democratiseringsproces, de dilemma's van de studentenbeweging, verschillende bestuursmodellen voor de universiteit én het politieke karakter van wetenschapsbeoefening. Hun centrale stel-

ling is dat de democratiseringsbewegingen een poging zijn het primaat van de politiek in onze maatschappij te herstellen.

Van Braam, hoogleraar in de bestuurssociologie en bestuurskunde te Rotterdam, wil met zijn boekje „een plan tot vernieuwing van de universitaire organisatie- en bestuursstructuur” aan de lezer aanbieden. Dat is dan een minimumstructuur, die bepaalde structurelementen vastlegt, maar de opvulling van het model overlaat aan de bij het universitaire bestel betrokkenen, niet alleen uit overwegingen van democratie, maar ook uit overwegingen van soepele aanpassing aan veranderende inzichten over onderwijs, onderzoek en andere universitaire functies, alsmede om de mogelijkheden van experimenteren zoveel mogelijk open te houden.

Het boek van de Tilburgse hoogleraar in de geschiedenis en theorie van de algemene sociologie, De Moor, bundelt een aantal, voor dit boek grondig bewerkte en aanzienlijk uitgebreide, eerder verschenen artikelen over het studentenprotest en de functies van de huidige universiteit. Niet het wetenschappelijk gelijk of ongelijk van de protestbeweging is belangrijk, maar haar bestaan en achtergronden.

In de bundel van Lammers, hoogleraar in de sociologie van de organisatie te Leiden, komen aan de orde: — een analyse van aard, achtergronden en ontwikkeling van het studentenprotest;

— een schets van de politieke „ligging” van de Nederlandse student;

— een karakteristiek van de hedendaagse studenten;

— een behandeling van de problemen van universitaire democratie, o.m. aan de hand van een beschrijving van het democratiseringsexperiment op het Sociologisch Instituut der Rijksuniversiteit te Leiden.

Universitaire hervormingen zijn tot vervelens toe bediscussieerd, maar zelden doorgevoerd en nog sporadischer in hun concreet verloop geanalyseerd. Het boek van Van Strien, hoogleraar in de arbeidspsychologie te Groningen, geeft een goed gedocumenteerde presentatie van de „Aktie Democratisering” in de subfaculteit Psychologie te Groningen, wellicht het meest radicale experiment op het gebied van universitair onderwijs en bestuur in Nederland, en een analyse van het falen van de oorspronkelijke opzet van het plan.

Cursussen statistiek

De Stichting Opleidingen Statistiek start in september/oktober 1971 weer een aantal cursussen voor de opleiding tot: Statistisch Assistent-VVS; Statistisch Analist-VVS; Statisticus-VVS (wiskunde, verplichte capita, keuzecapita).

De eerstgenoemde twee examens worden afgenomen in mei 1972 en de tentamens voor het laatstgenoemde examen in oktober 1972. Zulks geschiedt door de Vereniging voor Statistiek onder toezicht van een door het ministerie van Economische Za-

ken aangewezen Rijksgecommitteerde.

Voor toezending van een brochure en voor nadere informatie kan men zich wenden tot de Stichting Opleidingen Statistiek, Weena 700 te Rotterdam, tel. (010) 11 61 81 tst. 2126.

Het informatiecentrum ten behoeve van het marketing management

Van 20 tot en met 24 september a.s. zal in het Postiljon Motel te Haren (Gr.) het 5^e seminar worden gehouden in de reeks, die het Nederlands Instituut voor Marketing organiseert in samenwerking met universiteiten en hogescholen.

Het uitgangspunt voor deze cyclus is het oplossen van de problemen, die zich voordoen bij de automatisering

van de marketing-gegevensverwerking. Hierdoor richt dit project zich op twee groepen van belangstellenden t.w. de marketing manager en de informatie-analist, zodat de beide groepen een beter begrip voor elkaars problemen kunnen krijgen.

Prof. Dr. A. Bosman van de Stichting Akademie voor Bedrijfskunde, welk instituut verbonden is aan de Rijksuniversiteit Groningen, treedt op als projectleider en Dr. A. P. van Gent (firmant Bureau Krekel, van de Woerd en Wouterse) als coördinator.

Per deelnemer bedragen de kosten f. 1.275, inclusief de verblijfkosten. Belangstellenden kunnen een programmaboekje met inschrijfformulier verkrijgen bij het secretariaat van het NIMA, Parkstraat 18, Den Haag, tel. (070) 61 49 91.

CREDIET- en EFFECTENBANK N.V.

Kromme Nieuwe Gracht 6 - Utrecht.

Wij zoeken contact met een

JONGE JURIST

die er voor voelt om bij onze bank opgeleid te worden tot

BEDRIJFSJURIST

Wij zijn een algemene bank, die alle bankzaken doet en daarbij streeft naar persoonlijke service voor de cliënt. Dit maakt het werken bij ons afwisselend en verantwoordelijk.

Deze medewerker zal in eerste instantie belast worden met de problematiek rond het nieuwe vennootschapsrecht en daarnaast met alle juridische facetten van het bankvak kennis maken.

De man die serieus en nauwkeurig werkt en een op zich genomen taak ook geheel voltooit, zal bij ons de meeste bevrediging in zijn werk vinden.

Gezien het belang van de functie zullen kandidaten psychotechnisch gekeurd worden.

Uw sollicitatie, waarin u naast de bekende personalia (geboortedatum, burgerlijke staat enz.) details verstrekt over uw opleiding (studierichting, bijvakken) en een inzicht geeft in uw belangstellingsterreinen, zullen wij gaarne ontvangen aan het adres van onze directie.

„ DE KUNST VAN HET BELEGGEN . . . . . ”

't Klinkt zo poëtisch, maar de business is keihard. Kennis van halve waarheden wordt duur betaald en de kostprijs van verouderde gedachten ligt op hoog niveau. Verfris uw ideeën en verbeter uw inzicht middels onze originele, systematische leer-gang in **BELEGGINGSKUNDE**. Deze korte, schriftelijke praktijk-cursus brengt u op actieve en indringende wijze op de hoogte van de beleggingsproblematiek. Studerenden ontvangen tevens ons Prognosebulletin. Vraagt vrijblijvend prospectus SBK aan bij

**INSTITUUT VOOR
TOEGEPASTE ECONOMIE EN BEDRIJFSKUNDE**

Laan van Eik en Duinen 132-134, Den Haag. Tel. (070) 39 33 68.

**Bijbenen en bijblijven.
E.-S.B. maakt het mogelijk**

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Tweemaandelijks tijdschrift onder redactie van

Prof. P. Hennipman,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. Th. C. M. J. van de Klundert,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. F. de Roos,
Prof. F. W. Rutten,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. J. Zijlstra.

★

Abonnementsprijs f 45,—; voor studenten f 22,50.
Losse nummers f 8,—.

Abonnementen worden aangenomen door de boekhandel en door de uitgevers

DE ERVEN F. BOHN N.V., HAARLEM

N.V. Aannemersbedrijf v/h Fa. T. den Breejen v. d. Bout

te Overveen

aannemer van baggerwerken met dochtermaatschappijen in België en Engeland, vraagt ter versterking van het door de directie in Nederland te voeren beleid op financieel en economisch gebied een

CONTROLLER

Zijn taken zullen onder meer zijn: het verrichten van rendementsonderzoeken in de verschillende sectoren van het bedrijf, het doen verrichten van kostprijsanalyses en van efficiency onderzoeken. Hij heeft daarbij de beschikking over de gegevens van de boekhouding, die als registratie-apparaat goed functioneert. Gedacht wordt aan een door opleiding en ervaring goed gekwalificeerde medewerker in de leeftijd tot 45 jaar. Gelieve sollicitatiebrieven met volledige vermelding van opleiding en ervaring zo spoedig mogelijk te zenden aan het

PSYCHOLOGISCH INSTITUUT
o.l.v. Mr. Drs. E. A. Hof
de Ruyterstraat 60, Den Haag.

centraal instituut midden- en kleinbedrijf

vraagt enkele

JONGE BEDRIJFSECONOMEN

die na een ruime training- en inwerkperiode ondernemers terzijde kunnen staan als

bedrijfseconomisch adviseur

Na de inwerkperiode brengt de adviseur geheel zelfstandig zijn adviezen uit. Zijn werk brengt hem in contact met ondernemers uit de detailhandel, de horecasector, het ambachtelijke bedrijf en de kleinindustrie. Hij krijgt te maken met een zeer gevarieerde bedrijfseconomische problematiek, welke hij als „management consultant“ zal helpen oplossen.

Deze ambulante functie is daarom bij uitstek geschikt om een uitgebreide en veelzijdige bedrijfservaring op te doen. In verband met de aard van de werkzaamheden is het noodzakelijk, dat de adviseur is afgestudeerd in de bedrijfseconomische richting. Voorts is een goede kennis van de administratieve organisatie onontbeerlijk.

Het aànvangssalaris bedraagt f 23.300,— per jaar. De secundaire arbeidsvoorwaarden zijn aantrekkelijk.

Een psychotechnisch onderzoek maakt deel uit van de sollicitatieprocedure.

Uw sollicitatie kunt u richten aan de directie van het
CENTRAAL INSTITUUT MIDDEN- EN KLEINBEDRIJF
Osdorpplein 4,
Amsterdam. (Telefoon 020 - 10 08 71)

DR. SLOOFF'S

Wegwijzer voor de Belegger

f 8,50

Een prettig leesbaar boekje voor hen, die gaarne wegwijs worden op het punt van beleggen; een ideaal naslagwerkje voor hen, die dit reeds zijn. Verkrijgbaar bij uw boekhandelaar of rechtstreeks bij de uitgever:

H. A. M. ROELANTS TE SCHIEDAM.

centraal instituut midden- en kleinbedrijf

vraagt enkele

Ervaren Bedrijfseconomen

voor de functie van senior-bedrijfseconomisch adviseur.

Hun werkzaamheden zullen — na een inwerkperiode — bestaan uit :

- het zelfstandig uitbrengen van bedrijfseconomische adviezen aan ondernemers in het midden- en kleinbedrijf. Het gaat daarbij om veelal middelgrote bedrijven uit de sectoren detailhandel, horeca, ambacht en kleinindustrie. De adviseur zal de gevarieerde bedrijfseconomische problematiek van deze bedrijfstypen moeten beheersen en als „management consultant“ deze problematiek in samenwerking met de betrokken ondernemers helpen oplossen.
- het inwerken en coachen van aankomende bedrijfseconomische adviseurs. Tot deze werkzaamheden behoort ook het kritisch lezen en bespreken van de door deze adviseurs uitgebrachte adviezen.
- het leveren van een deskundige inbreng bij het ontwikkelen en toepassen van nieuwe adviesmethodieken.

Voor het vervullen van deze ambulante functie denken wij aan afgestudeerde economen in de bedrijfseconomische richting met als keuzevak o.a. administratieve organisatie.

- Kennis op het terrein van de automatische informatieverwerking is gewenst, met name omtrent de toepassingsmogelijkheden voor het midden- en kleinbedrijf.
- Enkele jaren ervaring in de adviespraktijk is onontbeerlijk voor het juist vervullen van deze functie.
- Leeftijd bij voorkeur niet boven 35 jaar.

Het nader overeen te komen salaris is afhankelijk van de ervaring en ligt binnen de salarisschaal van f 26.000,— tot f 33.000 per jaar.

De secundaire arbeidsvoorwaarden zijn aantrekkelijk.

Een psychotechnisch onderzoek maakt deel uit van de sollicitatieprocedure.

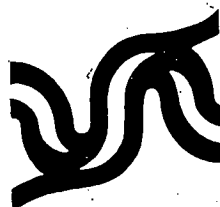
Uw sollicitatie kunt u richten aan de directie van het

CENTRAAL INSTITUUT MIDDEN- EN KLEINBEDRIJF
Osdorppein 4,

Amsterdam. (Telefoon 020 - 10 08 71)

Rijnmond

actief in ontwikkeling

Openbaar lichaam Rijnmond
Stationsplein 2
Schiedam
Telefoon (010) 150800

Het openbaar lichaam Rijnmond heeft plaatsingsmogelijkheid bij het secretariaatbureau voor economische aangelegenheden en verkeer en vervoer voor een

econoom

bij voorkeur met belangstelling voor bestuurlijke zaken.

Zijn werkzaamheden zullen voornamelijk bestaan uit:

- voorbereiding van nota's en beleidsadviezen voor het dagelijks bestuur.
- het voeren van overleg met gemeentelijke en andere instanties.
- begeleiding voor de secretarie van sociaal-economische onderzoeken.
- secretarietwerkzaamheden ten behoeve van raadscommissies en diverse werkgroepen.

De gedachten gaan uit naar een dynamisch medewerker, bij voorkeur met enige jaren ervaring, die zich in korte tijd kan inwerken en een levendige belangstelling heeft voor de problematiek van het Rijnmondgebied.

Rang en salaris zijn afhankelijk van geschiktheid, ervaring en leeftijd. Een psychologisch onderzoek kan tot de selectie-procedure behoren.

Sollicitaties, met vermelding van levensloop en referenties, in te zenden binnen 14 dagen na verschijning van dit blad aan de Secretaris.

Schakel bij vacatures voor leidende functies steeds E.-S.B. in: in vrijwel elk groot bedrijf wordt dit blad veelvuldig gelezen.

Advertentie-opdrachten te richten aan:
ADVERTENTIE-AFDELING E.-S.B., POSTBUS 42, SCHIEDAM, TELEFOON (010) 26 02 60